

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Філологічний факультет
Кафедра сучасної української мови

**МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ЧАСТИН МОВИ В СТАРШІЙ ШКОЛІ:
СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

здобувач другого рівня вищої освіти
ОПП «Українська мова та література»
спеціальності 014 Середня освіта

Лимар Ольга Михайлівна

Керівник: кандидат філологічних наук,
доц. Антофійчук А. М.

Рецензент: доктор філологічних наук,
доц. Гуцуляк Т. Є.

До захисту допущено:

протокол засідання кафедри № 7

від „25” листопада 2024 р.

Завідувач кафедри _____ проф. Світлана ШАБАТ-САВКА

Чернівці – 2024

АНОТАЦІЯ

Лимар О.М. Методика вивчення частин мови в старшій школі: стилістичний аспект

Робота присвячена розробці методики вивчення частин мови у старшій школі з урахуванням стилістичного аспекту. У дослідженні розкрито значення текстоцентричного підходу для формування мовленнєвої культури учнів з акцентом на інтеграції стилістичних знань у процес вивчення морфології. Теоретична частина роботи містить аналіз функціональних і стилістичних особливостей частин мови, що дозволяє виявити їхню роль у створенні стилістичного забарвлення текстів різних жанрів. Практична частина дослідження зосереджена на розробці та апробації системи вправ, які інтегрують вивчення частин мови зі стилістичним аналізом. Запропонована методика забезпечує розвиток у школярів умінь аналізувати текстові структури, адаптувати мовні засоби до комунікативних завдань і створювати власні висловлювання з урахуванням стилістичних вимог. Використання текстів різних жанрів сприяє формуванню критичного мислення, творчого підходу та практичних навичок роботи з мовним матеріалом.

Практичне значення роботи полягає у можливості впровадження її результатів у загальноосвітній школі, на курсах підвищення кваліфікації вчителів, а також у розробці навчально-методичних посібників. Запропонована методика сприяє підвищенню ефективності уроків української мови, удосконаленню навичок учнів у використанні частин мови в різних стилістичних контекстах.

Ключові слова: частини мови, стилістичний аспект, текстоцентричний підхід, мовленнєва культура, старша школа, методика викладання, стилістичний аналіз.

ABSTRACT

Lyamar O.M. Methods of learning parts of speech in high school: stylistic aspect.

The work is devoted to the development of methods for studying parts of speech in high school, taking into account the stylistic aspect. The study reveals the importance of the textocentric approach for the formation of the speech culture of students with an emphasis on the integration of stylistic knowledge into the process of studying morphology. The theoretical part of the work contains an analysis of the functional and stylistic features of parts of speech, which allows us to identify their role in creating the stylistic coloring of texts of different genres. The practical part of the study focuses on the development and testing of a system of exercises that integrate the study of parts of speech with stylistic analysis. The proposed technique ensures the development of schoolchildren's skills to analyze text structures, adapt language tools to communicative tasks and create their own statements taking into account stylistic requirements. The use of texts of different genres contributes to the formation of critical thinking, creativity and practical skills in working with language material.

The practical significance of the work is the possibility of introducing its results in a comprehensive school, in advanced training courses for teachers, as well as in the development of teaching aids. The proposed technique contributes to improving the effectiveness of Ukrainian language lessons, improving the skills of students in using parts of speech in various stylistic contexts.

Key words: parts of speech, stylistic aspect, textocentric approach, speech culture, high school, teaching methods, stylistic analysis.

ДЕКЛАРАТИВНЕ СТВЕРДЖЕННЯ ЗДОБУВАЧА ОСВІТИ
ПРО ДОТРИМАННЯ ДОБРОЧЕСНОСТІ У КВАЛІФІКАЦІЙНІЙ РОБОТІ

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

(підпис) Ольга ЛИМАР

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	2
ABSTRAC.....	3
Декларативне ствердження здобувача освіти про дотримання доброчесності у кваліфікаційній роботі.....	4
ВСТУП.....	6
Розділ І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ЧАСТИН МОВИ	
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЗЗСО.....	10
1.1 Лінгвістичні засади вивчення частин мови.....	10
1.2 Стилiстичний аспект вивчення морфології у старшій школі	22
Висновки да першого розділу.....	28
РОЗДІЛ ІІ. ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ АСПЕКТИ НАВЧАННЯ МОРФОЛОГІЇ	
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	28
2.1 Форми організації навчальної діяльності під час вивчення синтаксису.....	28
2.2 Методи навчання морфології на сучасних уроках української мови в ЗЗСО.....	36
Висновки до другого розділу.....	49
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ЧАСТИН МОВИ	
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЗЗСО.....	51
3.1 Інтеграція стилістичного аспекту в процес вивчення частин мови.....	51
3.2 Система вправ та розробки уроків.....	56
Висновки до третього розділу.....	69
ВИСНОВКИ.....	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	72

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасних освітніх умовах особливо важливою є потреба у розробці та вдосконаленні ефективних освітніх технологій, які підтримують всебічний розвиток учнів, допомагають формувати в них готовність до самореалізації та активної діяльності в умовах сучасного світу.

Відповідно до державних програм, таких як Національна стратегія розвитку освіти в Україні до 2021 року, концепції «Нова українська школа», а також міжнародних рекомендацій з мовної освіти, в системі освіти потрібно здійснити зміни, що охоплюють оновлення змісту та методів навчання. Вивчення української мови має бути спрямоване не тільки на формальне засвоєння знань, а й на розвиток критичного мислення, мовної креативності та мовної стійкості. Це особливо важливо в контексті викладання морфології, яка є не лише компонентом предметної компетентності, а й важливим етапом у розвитку учнів, їх здатності до ефективної комунікації та самостійного управління пізнавальною діяльністю через розуміння функцій мови.

Проблема вивчення морфології в школах обговорювалась у працях таких лінгвістів, як Л. Мацько, М. Плющ, М. Шкільник [46 – 48; 58; 72], а також лінгводидактів, серед яких О. Біляєв, З. Бакум, Н. Голуб, О. Горошкіна, Н. Бондаренко, С. Караман та інші [6 – 9; 2 – 4; 15 – 17; 18 – 29; 10 – 11; 32 – 39]. Проте в українській лінгводидактиці ще не розроблено детальну методику навчання морфології, а система освіти не повною мірою відповідає концептуальним засадам реформ, що призводить до певних протиріч і проблем.

Однак недостатньо поки що вивчене питання стилістичного аспекту частин мови в старшій школі, актуальність якого визначена потребою формування в школярів глибокого розуміння функцій мови в контексті комунікації та розвитку мовної компетенції. Сучасна освіта орієнтована на

розвиток критичного мислення, творчої особистості та ефективної комунікації, що не може бути досягнуте без володіння мовними засобами на високому рівні. Частини мови не тільки виконують граматичну функцію, але й мають важливе стилістичне значення, яке дозволяє збагачувати мовлення, створювати образність і виразність у текстах.

У старшій школі вивчення частин мови через призму стилістики дозволяє учням глибше усвідомити, як кожен елемент мови може бути використаний для досягнення певних комунікативних цілей. Стилiстичне застосування iменників, прикметників, дiєслiв тощо в контекстi художнього, публiцистичного або наукового стилю дає можливість формувати у школярiв вмiння адаптувати мову вiдповiдно до ситуацiї та жанру.

Акцент на стилістичному аспекті частин мови сприяє розвитку мовної культури. Вивчення стилістичних функцій слів, їх вживання у різних текстах допомагає учням створювати більш багаті, емоційно забарвлені і точно побудовані висловлювання.

Застосування мовних одиниць на стилістичному рівні допомагає не тільки в теоретичному вивченні мови, а й у розвитку творчих здібностей учнів. Вони навчаються використовувати мову для створення ефективних аргументів, аналізу текстів та розв'язання комунікативних завдань.

Вивчення стилістичних аспектів мови в старшій школі також є важливим для подальшого кар'єрного зростання учнів, оскільки вміння грамотно і стилістично правильно використовувати мову є необхідним навиком у багатьох професіях, зокрема в журналістиці, праві, маркетингу, публічних виступах тощо.

Отже, впровадження стилістичного аспекту вивчення частин мови є важливим для розвитку учнів як комунікативно компетентних особистостей, здатних ефективно використовувати мову в різних контекстах.

Мета роботи – розкрити особливості стилістичної функції частин мови в українській мові, обґрунтувати ефективні методики їхнього вивчення у старшій школі та сприяти розвитку мовленнєвої компетенції учнів через усвідомлення стилістичних можливостей мови.

Завдання для реалізації мети:

1. Дослідити лінгвістичні та лінгводидактичні засади навчання морфології в старшій школі.
2. Проаналізувати сучасні підходи та принципи викладання частин мови у ЗЗСО з урахуванням комунікативного і діяльнісного підходів.
3. Визначити стилістичні функції частин мови у різних типах текстів і стилях.
4. Розробити методику інтеграції стилістичного аспекту в процес вивчення морфології, у тому числі систему вправ і завдань.
5. Виявити вплив стилістичного підходу на розвиток комунікативних умінь учнів.

Об’єкт дослідження – процес навчання морфології української мови в ЗЗСО.

Предмет дослідження – методична система навчання морфології у ЗЗСО, зокрема лінгводидактичні аспекти вивчення стилістично-функційних потенцій частин мови.

Для досягнення поставлених завдань ми використовували такі методи наукового дослідження: ***теоретичний аналіз літератури*** – аналіз наукових праць, присвячених методиці викладання частин мови, стилістичному аспекту мови та навчальним методикам, дозволив узагальнити сучасні підходи до викладання української мови в старшій школі; ***порівняльний метод*** – систематизація різних підходів до викладання частин мови у традиційному та інноваційному форматах під час вивчення морфології; ***метод моделювання*** – розроблено модель навчального процесу, яка інтегрує стилістичний підхід до

вивчення частин мови з урахуванням текстоцентричних вправ, рольових ігор та інтерактивних завдань.

Новизна наукової роботи. У роботі запропоновано методику вивчення частин мови в старшій школі, яка базується на інтеграції стилістичного підходу, що дозволяє розглядати частини мови не лише з граматичної, але й зі стилістичної точки зору. У роботі впроваджено систему завдань, орієнтованих на аналіз текстів різних стилів і жанрів, що сприяє формуванню в учнів навичок адаптації мовних засобів до комунікативних потреб. Запропонована в роботі система завдань і розробки уроків поєднують теоретичні знання про частини мови з практичними навичками аналізу та створення текстів, що забезпечує багатовимірний розвиток мовленнєвої компетенції учнів.

Практичне значення роботи полягає в тому, що основні й висновкові положення, розроблений дидактичний матеріал можуть бути використані в освітньому процесі ЗЗСО при вивченні теми «Морфологія» на уроках української мови. Матеріали роботи можна застосувати й при розробці програм факультативних уроків, занять в системі гурткової роботи.

Апробація роботи. Результати дослідження були висвітлені на щорічній студентській науковій конференції Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, тези якої опубліковані в матеріалах конференції.

Антофійчук А., Лимар О. Лінгводидактичні засади вивчення частин мови на уроках української мови в ЗЗСО. Матеріали студентської наукової конференції Чернівецького національного університету (25–27 квітня 2023 року). Філологічний факультет. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2023. С. 119 – 120.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів та висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел.

Розділ I

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ЧАСТИН УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЗЗСО

1.1 Лінгвістичні засади вивчення частин мови

Одним з важливих завдань сучасної лінгводидактики є визначення лінгвістичних засад методики викладання морфології, що передбачає формування змісту й обсягу навчального матеріалу з урахуванням типових особливостей учнів. Ця методика враховує розвиток мовознавства, що знаходить відображення в регулярному оновленні навчальних програм, які включають сучасні наукові теорії, визнані в академічному середовищі та поширені в практичному застосуванні.

Вивченню морфології присвячено багато праць провідних мовознавців та дослідників у галузі лінгводидактики (З. Бакум, О. Біляєв, Н. Бондаренко, Н. Голуб тощо) [3; 7; 10; 15], однак ефективна методика її викладання залишається недостатньо розробленою.

Термін «морфологія», який вперше ввів Гете для характеристики форм у природі, був адаптований лінгвістами у середині XIX століття, коли в мовознавстві переважав «натуралістичний» підхід [41].

Українські лінгвісти дають різні визначення терміну «морфологія». С. Бевзенко та Г. Козачук однаково трактують морфологію як розділ граматики, що вивчає форми слів. Водночас, Г. Козачук уточнює, що до морфології також відносяться словозміна, формотворення та частини мови як основні граматичні елементи. М. Плющ, у свою чергу, визначає частини мови як явища, що описують граматичну природу слова в якості граматичних одиниць мови [58, с.36]. А. Грищенко зосереджує увагу на особливостях структури слів, зокрема аналізує їхній морфемний склад та механізми формотворення. І. Вихованець розглядає морфологію як дисципліну, що

досліджує граматичну організацію слова, охоплюючи граматичні класи, морфологічні категорії частин мови, словозмінні процеси, а також вивчення морфем, аналітичних морфем і слів-морфем, які служать для вираження як морфологічних, так і синтаксичних значень [12, с.7].

Дослідження наукових джерел свідчить, що поняття «частини мови» має різні підходи до трактування. У наукових працях паралельно використовуються терміни, такі як частини мови, лексико-граматичні класи слів, граматико-семантичні категорії слів, граматичні класи слів, парадигматичні та формальні класи слів.

Ці різноманітні визначення свідчать про різні підходи до розуміння сутності та класифікації частин мови в лінгвістиці, що також відображає багатогранність досліджуваних аспектів цього поняття в мовознавчій науці. Звичним є розуміння частин мови як лексико-граматичних класів слів, що об'єднуються на основі спільних синтаксичних, морфологічних і семантичних характеристик. Це означає, що частини мови не тільки класифікуються за їхніми функціями в реченні (синтаксичними ролями), але й за їхнім морфологічним складом (формами та змінюваністю) і значеннями, які вони передають. Такий підхід дозволяє точно визначити, як саме слово функціонує в мовній системі, і сприяє глибшому розумінню його ролі в комунікації [64]. І. Вихованець і К. Городенська визначають частини мови як семантико-граматичні класи слів, які вирізняються узагальненим граматичним значенням, незалежним від конкретних лексичних значень; граматичними категоріями; наявністю чи відсутністю системи словозміни; а також спільністю синтаксичних функцій [12, с.12]. Це визначення вважається найбільш точним, адже воно комплексно і детально розкриває суть поняття «частини мови». Воно враховує різноманітні лексико-граматичні характеристики, що дозволяє глибше розуміти структуру і функції слів у мові. Окрім того, воно слугує основою для визначення і класифікації частин мови, надаючи інструменти для

розрізнення їхніх основних ознак. Такий підхід має перевагу, оскільки дозволяє не лише систематизувати мовні одиниці, але й детально аналізувати їхні функції у контексті комунікації та граматичних конструкцій. І. Кучеренко не підтримував поділу частин мови на повнозначні та неповнозначні, вважаючи, що всі вони в узагальненій формі відображають явища матеріального світу, зокрема й психічну діяльність людини [43]. У своїх працях він виділяє іменник, прикметник, числівник, дієслово, прислівник, частку та сполучник, водночас заперечуючи окреме виокремлення прийменників як частини мови. Учений пропонував термін *прийменникові слова* і розглядав їх у складі так званих прислівників узагальненого значення [43, с.144, с. 429]. Ю. Карпенко визначав об'єднання прислівників і прийменників в одну частину мови, запропоноване І. Кучеренком, як найслабший елемент його класифікації частин мови [40, с. 80]. У наукових джерелах для позначення таких поєднань використовуються терміни, як «прийменникові еквіваленти слова» [45, с. 95–99] або «еквіваленти слова з невизначеним частиномовним статусом», якщо йдеться про сполучення прийменників зі службовими частинами мови чи вигуками [45, с. 11–16].

В. Горпинич пропонує поділ частин мови на самостійні та службові, включаючи до службових також вигуки. Він вважає умовність і неприйнятність класифікації на повнозначні й неповнозначні частини, акцентуючи на синтаксичній ролі та функціональному аспекті використання частин мови у мовленні [30, с. 30–31].

Монографія І. Вихованця «Частини мови в семантико-граматичному аспекті» присвячена ключовим питанням морфології, зокрема аналізу семантико-граматичної структури основної граматичної одиниці – частини мови, розкриваючи її зв'язок із синтаксисом та комунікативною функцією мови. Автор вводить нові терміни для позначення цього поняття, зокрема «морфологічне слово» та «морфологічна одиниця-конструкція», що

допомагають точніше описати і класифікувати морфологічні явища в українській мові. Ці терміни дозволяють краще зрозуміти роль частин мови в синтаксичному контексті та взаємозв'язок між граматичними одиницями на різних рівнях мовної структури [13, с. 9]. І. Вихованець запропонував функційно-категорійний підхід до граматичних явищ, виділивши центральні частини мови, такі як іменники та дієслова, які мають чітко окреслену семантику, формально-синтаксичні позиції в реченні та розвинену систему морфологічних категорій. Периферійні частини мови, такі як прикметники та прислівники, розглядаються як менш значущі з точки зору цих характеристик. Вихованець стверджує, що іменники та дієслова займають центральне місце в граматичній структурі української мови через їхню роль у реченні та морфології.

І. Вихованець також вводить поняття лексичної морфеми для числівників і аналітичних синтаксичних морфем для службових слів. Він не кваліфікує вигуки як частини мови, виводячи їх за межі морфології, та називає їх нечленованими одиницями або словами-реченнями. Що стосується займенників, то їх не вважає окремою частиною мови, а кваліфікує їх як займенникові іменники, прикметники та прислівники. У своїй пізнішій роботі він надає числівникам статус займенників, запроваджуючи термін «займенникові числівники». Ці групи займенників він об'єднує під загальним терміном «займенникові слова».

Таку ж позицію обстоює В. Ожоган, дослідник обґрунтовує нечастиномовний статус займенника [51, с. 3-10], А. Загнітко [31], та інші вчені-лінгвісти – представники новітнього напрямку мовознавчих студій, які виокремлюють службові частини мови, та називають їх службовими словами-морфемами [12, с.12, 240, 329].

Згідно з чинною програмою для учнів, українська мова вивчає десять частин мови, з яких шість є самостійними, три – службовими, і вигук виділяється окремо.

Самостійні частини мови:

Іменник

Прикметник

Числівник

Займенник

Дієслово

Прислівник

Службові частини мови:

Прийменник

Сполучник

Частка

Окремо виділено *вигук*.

Це розподілення дозволяє більш чітко визначити роль кожної частини мови в граматичній структурі речення, що є основою для розуміння мови та побудови речень [67].

Методика навчання морфології чутливо реагує на зміни в лінгвістичній парадигмі, що зумовлює необхідність врахування новітніх наукових досліджень. Останнім часом значно зросла увага до дослідження мовних явищ і структур з урахуванням їх комунікативної ролі, особливо в контексті їх використання у мовленні та текстах різних жанрів і стилів. Праці А. Загнітка [31] та інших дослідників вказують на посилення інтересу до функціонального аспекту мови. Ці дослідження підкреслюють важливість функціонування мовних одиниць у реальних комунікативних ситуаціях.

Окремо визначено науковий напрям, функційна граматики, представлений роботами таких вчених, як І. Вихованець, А. Загнітко [12; 13;

31], в яких реалізовано функціональний підхід до мови. У межах цього підходу зрушується акцент з аналізу іманентних ознак мовних одиниць на їх функціонування в реальних умовах мовленнєвої практики. Така зміна підходу призводить до трансформації лінгводидактичної парадигми, орієнтуючи її на комунікативні потреби особистості та суспільства, що є важливим для розробки сучасних методик навчання.

Згідно з вимогами чинної програми, навчання морфології української мови має на меті поглиблення знань учнів щодо граматичних та лексичних значень слів, а також особливостей словозміни та словотворення. Однак, на наш погляд, цей підхід потребує доповнення, включаючи акцент на функційні можливості частин мови і комунікативні перспективи їх застосування. Останні роки характеризуються зростанням уваги до дослідження використання морфологічних одиниць у комунікативному аспекті. Це особливо помітно у працях, присвячених функційній граматиці, комунікативній лінгвістиці та лінгвістиці тексту.

Важливість таких досліджень полягає в інтеграції теоретичних знань із практичним аналізом мовлення. Як підкреслює І. Вихованець, для ефективного вивчення морфології необхідно розглядати граматичні категорії не ізольовано, а у функціональному аспекті, аналізуючи їх роль у текстах різних стилів і жанрів [12].

Ключовим аспектом навчання є здатність учнів розрізняти морфологічні синоніми та використовувати їх для досягнення певних стилістичних ефектів. Це сприяє розвитку мовленнєвих навичок, розширенню лексичного запасу та забезпечує точність у створенні текстів різностильового характеру. Також, як зазначає М. Пентилюк, систематичне вивчення частин мови й глибоке розуміння лексичних значень сприяють кращому засвоєнню норм літературної мови. Врахування цих аспектів дозволяє учням не лише оволодіти мовними

правилами, але й розвинути здатність творчо використовувати мову в різноманітних комунікативних ситуаціях [53].

У методиці навчання української мови важливим є взаємозв'язок між морфологією та орфографією, оскільки правопис багатьох частин слова, зокрема закінчень відмінюваних слів, залежить від їх морфологічних ознак. Однак таке навчання має бути не механічним, а свідомим, щоб учні могли осмислено застосовувати правила правопису. Тому важливо, щоб вони мали міцні знання про частини мови та вміли правильно їх визначати. Це, у свою чергу, сприяє більш глибокому засвоєнню орфографічних відомостей і формуванню стійких правописних умінь.

Особливо важливим є вивчення історичних аспектів морфології у поєднанні з орфографією. Знання історії розвитку морфологічних форм допомагає учням краще зрозуміти правила правопису, що у свою чергу полегшує їхнє засвоєння. Наприклад, пояснення історичного походження флексій у давальному відмінку однини іменників чоловічого роду, таких як – у та –ові(-еві), дозволяє учням зрозуміти чому в українській мові існують паралельні форми, як у прикладі «*кращому товаришу*» і «*кращому товаришеві*». Це знання дає можливість більш свідомо використовувати ці форми в контексті сучасної мови, що сприяє точнішому правопису.

Історичні особливості вживання прикметникових суфіксів –ів–, –їв– у назвах міст України можуть бути пояснені через збереження слідів старої іменної системи відмінювання прикметників в українській мові. Наприклад, такі суфікси часто зустрічаються в географічних назвах, що походять від імен засновників або власників міст, як у випадку з назвами *Львів*, *Миколаїв*, де легко впізнаються імена *Лев* та *Микола*. Однак деякі назви, такі як *Харків*, *Чернігів*, *Київ*, не так очевидно пов'язані з іменами, але їхнє походження може бути давнім, і цілком ймовірно, що колись існували імена на зразок *Кий*, *Черніг* чи *Кань*, з яких утворилися ці географічні найменування.

Щодо переходу загальних назв у власні, це явище можна пояснити через асоціативне використання предметів або явищ для позначення певних об'єктів. Наприклад, українці називали сузір'я Оріона за допомогою слів, що асоціювалися з сільськогосподарськими знаряддями праці, такими як «*граблі*», «*полиця*», «*ченіги*», що пізніше стали загальними назвами для цього сузір'я. Окрім того, в мовознавстві існують численні приклади переходу власних назв у загальні, як це відбулося з одиницями виміру, що носять імена своїх винахідників (*ом, рентген, ньютон, джоуль, цельсій, кельвін*).

Правопис флексій *-а(-я)*, *-у(-ю)* для іменників другої відміни чоловічого роду може бути складним для старшокласників, тому вчителям варто пояснити його з урахуванням історичних аспектів. В українській мові ці флексії мають давнє походження, і їх можна пояснити через праслов'янську систему відмінювання. Сучасне застосування флексій *-а (-я)* та *-у (-ю)* вже не залежить від стародавньої морфології, але вибір між цими закінченнями для учнів може бути проблемним через паралельність форм.

Для правильного засвоєння цього правила, вчителеві корисно нагадати про історичний контекст, зокрема, про вплив праслов'янських типів відмінювання на сучасну українську морфологію. Пояснення, що в давнину закінчення *-а* і *-у* в родовому відмінку чоловічого роду виникли через різні типи основ, допомагає учням краще зрозуміти, чому вибір між ними іноді залежить від конкретного слова чи його вживання в мові.

Це допоможе не лише зрозуміти саму орфограму, але й усвідомити еволюцію мовних правил, що дозволить зменшити кількість помилок при написанні таких іменників [42, с. 88].

Для правильного засвоєння цього правила, вчителеві корисно нагадати про історичний контекст, зокрема, про вплив праслов'янських типів відмінювання на сучасну українську морфологію. Пояснення, що в давнину закінчення *-а* і *-у* в родовому відмінку чоловічого роду виникли через різні

типи основ, допомагає учням краще зрозуміти, чому вибір між ними іноді залежить від конкретного слова чи його вживання в мові. Це допоможе не лише зрозуміти саму орфограму, але й усвідомити еволюцію мовних правил, що дозволить зменшити кількість помилок при написанні таких іменників.

Навчання правопису прикметників, зокрема вищого ступеня порівняння, може бути складним для старшокласників, тому вчителям варто використовувати історичні пояснення, що допоможуть учням зрозуміти еволюцію форм. Наприклад, відмінність у написанні таких прикметників, як «вищий» та «нижчий», може бути пояснена асимілятивно-дисимілятивними змінами суфіксів *-ш* і *-ч* у праслов'янській мові. Ці зміни виникли через вплив приголосних [с], [з], що мали значення у формуванні ступеня порівняння у старослов'янських словах.

Щодо прикметників, то в сучасній українській мові більшість з них мають повну форму. Однак деякі прикметники чоловічого роду в називному, знахідному та кличному відмінках можуть мати коротку форму, що збереглася в поезії та фольклорі (наприклад, «ясен місяць», «зелен сад»). Це відображає давні зміни в мові, де повні форми прикметників утворювались через поєднання іменного прикметника з відповідним вказівним займенником (*синій* – *синь* + *и*). Ці форми збереглися й у поезії та народній творчості.

Щодо займенників, старшокласники можуть мати труднощі з їх відмінюванням, особливо з суплетивними формами, такими як «я – мене», «ми – нас», де необхідно пояснити особливості змін у старослов'янській мові, зокрема додавання приставного «н-» в усіх відмінках, окрім називного та знахідного. Це пов'язано з давнім займенником «ны-» в праслов'янській мові, що з часом перетворився на приставку до займенників.

Як бачимо, поєднання історичного контексту з сучасними правилами правопису сприяє кращому засвоєнню учнями морфологічних відмінностей і допомагає усвідомити глибинні мовні процеси.

Зрозуміти будову складних числівників в українській мові та їхній зв'язок із історією допомагає методичний підхід, що враховує етапи розвитку мови. Дослідження вчених (зокрема І. Вихованця [12; 13]) вказують, що числівник «*один*» має прикметникове походження і тому відмінюється як прикметник за родом, числом і відмінком. Для вивчення числівників другого десятка важливо пояснити, що вони утворюються шляхом додавання до числівника «*десять*» (наприклад, «*один на десять*» → *одинадцять*, «*два на десять*» → *дванадцять*), і це творення досі відбивається у сучасних формах, таких як «*одинадцять*», «*дванадцять*» тощо.

Особливості числівників «*десять*» і «*сто*» також є важливими для розуміння. Наприклад, числівник «*сто*» в давньоруській мові відмінювався як іменник середнього роду, і мав форми для однини, двоїни та множини. Такі форми можна побачити і в літературних джерелах, зокрема у творах Т. Шевченка, де числівник «*сто*» вживається у двоїні: «*город із стома церквами*».

Щодо числівника «*дев'яносто*», то він є особливим, оскільки в українській мові не зовсім відповідає іншим числівникам десятків (*п'ятдесят*, *шістдесят* і т.д.). Дослідження показують, що ця форма з'явилася внаслідок старого варіанту «*девятьдесятьнь*», який зафіксований у словниках та літературних творах, зокрема в перекладі Овідія М. Зеровим. Цей числівник також є підтвердженням того, що навіть в сучасній українській мові він може бути використаний як літературна одиниця [60, с.51].

Історичні аспекти формування числівників та дієслівних конструкцій української мови мають значення для розуміння сучасних правописних норм.

Числівник *сорок* у сучасній українській мові має цікаву історію. Спочатку це слово було пов'язано з терміном для мішка з хутром, що дорівнював сорока шкіркам соболів або білок. Давнє відмінювання числівників, таких як «*сорок*» і «*дев'яносто*», вказувало на їхній зв'язок з іменниками середнього роду в праслов'янській мові. У сучасній мові ці

числівники змінюються за допомогою флексії «-а» в усіх відмінках, окрім називного та знахідного. Ці зміни також можна прослідкувати в літературних текстах ХІХ століття, таких як граматики Я. Головацького.

Щодо дієслів, частки «*би*» та «*б*» є нащадками давньої форми дієслова «*бути*», яке в праслов'янській мові вказувало на доконаний вид. У сучасній українській мові ці частки виступають як показники умовного способу дієслів. Крім того, розвиток майбутнього часу в українській мові також має історичне коріння, оскільки в давнину використовувалося допоміжне дієслово «*иму*», яке поєднувалося з інфінітивом і поступово трансформувалося в сучасну форму майбутнього часу, як у виразах «*ходитиму*» або «*буду ходити*».

Ще однією цікавою рисою є форми минулого часу у дієслів, де зберігається граматична категорія роду. Це явище бере свій початок у праслов'янському перфекті, який мав складну структуру, що включала дієприкметник і допоміжне дієслово «*бути*». У процесі еволюції мови ці форми спростилися і перетворилися в прості форми минулого часу, характерні для сучасної української мови.

Вивчення таких історичних аспектів допомагає учням краще зрозуміти складність української граматики, запам'ятовувати правописні норми та уникати поширених помилок [60].

Безособові дієслівні форми на *-но* та *-то* в сучасній українській мові є результатом розвитку давніх дієприкметників середнього роду, які в праслов'янській мові використовувалися в якості знахідного відмінка однини. Наприклад, такі форми, як «*книгу прочитано*» чи «*сорочку зашито*», є залишками старого граматичного способу, коли дієприкметники середнього роду узгоджувалися з іменниками чи займенниками.

На думку мовознавців, зокрема О. Крижанівської, утворення таких форм на *-но* та *-то* пов'язане з втратою узгодження між дієприкметниками середнього роду та іменниками або займенниками, з якими вони мали

узгоджуватися в давнину. Відомий приклад із Галицького Євангелія: «*Вамъ дано єсть разоумѣти, онѣмъ же не дано єсть*», демонструє використання таких форм у старослов'янській мові. Це відображає той процес, коли давні дієприкметники вже не потребували узгодження з іншими словами, що призвело до утворення безособових форм, які ми маємо сьогодні.

Ці форми стали основою для безособових конструкцій у сучасній українській мові, де дія, виконана в минулому, описується без конкретного підмета. Це є важливим елементом граматичної еволюції української мови, що збереглася з праслов'янських часів і зберігає свою функцію в сучасних структурах [42, с. 147].

Згідно зі шкільною практикою, найбільші труднощі у старшокласників виникають у правописі прислівників. На наш погляд, вивчення прислівників в історичному контексті може сприяти покращенню правописних навичок учнів і правильному вживанню прислівників у мовленні та письмі. Вчитель може організувати спостереження за лексико-граматичними ознаками прислівників, однією з яких є незмінність. Наприклад, у староукраїнській мові часто утворювалися похідні прислівники шляхом адвербіалізації, такі як «*въдосвѣта*», «*спозаранку*», «*розьно*». Для правильного правопису прислівників часто потрібно з'ясувати їх походження. Так, прислівник «*сьогодні*» виник із поєднання давнього «*сегодняне*», а частина «*горілиць*» походить від давньої форми «*горі-*». Прислівники «*куди*», «*де*» є частиною найдавнішої групи прислівників, що дійшли до нас в зміненому вигляді, але зберегли первісне значення. Слово «*де*» спричинило виникнення таких похідних прислівників, як «*де-не-де*» та «*деяк*».

Іноді прислівники втрачали своє первісне значення та ставали службовими частинами мови, що також зазнали історичних змін. Наприклад, давній прийменник «*по*» у сучасній мові вживається з іншими відмінками. Сучасна українська мова зберегла деякі давні сполучники, такі як «*і*», «*та*»,

«чи», «а», «бо», але деякі з них, як «а», змінили своє значення, ставши протиставними. Також старшокласникам буде цікаво дослідити метаморфози часток «мабуть» та «бодай», які лексикалізувались у XV–XVI століттях.

Отже, вивчення морфології української мови сприяє поглибленню знань про морфологічну структуру мови, що є основою для розвитку мовної особистості учнів, а також збагачує їх словниковий запас, допомагаючи уникати помилок у правописі і використовувати морфологічні одиниці відповідно до граматичних норм.

1.2 Стилiстичний аспект вивчення морфології у старшій школі

Морфологія як розділ граматики посідає важливе місце у вивченні української мови, оскільки забезпечує учнів знаннями про систему частин мови та форм слова. У старшій школі актуальним є акцент на стилістичній функції морфологічних засобів, що дає змогу розвивати в учнів мовленнєву культуру, лінгвокреативність та здатність до стилістично відповідного використання мовних засобів у різних комунікативних ситуаціях.

Такий підхід має на меті навчити учнів аналізувати стилістичне навантаження різних морфологічних категорій; розвивати вміння добирати частини мови залежно від стилю тексту; формувати мовну чутливість, критичне мислення й здатність до усвідомленої роботи з текстами.

Стилiстичний аспект навчання морфології досліджений у низці праць мовознавців, які акцентували увагу на важливості використання морфологічних засобів для вираження стилістичних функцій мови. Л. Мацько досліджує функції частин мови в контексті стилістичної роботи в школі, а також важливість морфологічних категорій для формування мовної культури учнів [47]. М. Плющ звертає увагу на вивчення морфології в аспекті літературної та публіцистичної стилістики, показуючи, як правильне використання частин мови може змінювати стилістичний відтінок

висловлювань [67]. М. Шкільник досліджує взаємозв'язок морфології та стилістики, зокрема акцентує на ролі прикметників, іменників та дієслів у створенні стилістичних ефектів у мовленні [72]. О. Біляєв та З. Бакум працюють над методикою викладання морфології з урахуванням її стилістичних функцій, розглядаючи вчительські стратегії для розвитку мовленнєвої грамотності учнів [7; 8; 4].

Наукові розвідки Н. Голуб і О. Горошкіної зосереджені на стилістичному використанні службових частин мови, таких як прийменники, сполучники і частки, для забезпечення логічного та емоційного забарвлення текстів [16; 18]. Н. Бондаренко досліджує синтаксичні та морфологічні аспекти у контексті стилістичних функцій, підкреслюючи важливість інтеграції лексики і граматики в стилістичному викладі [10].

Учені акцентують увагу на важливості морфології не лише як інструменту граматичного правильно оформленого тексту, але й як засобу вираження емоційного забарвлення, логічної ясності, точності й образності мовлення. Вони наголошують на необхідності інтеграції стилістичних аспектів у процес навчання морфології, що дозволяє учням краще орієнтуватися в мовному контексті та ефективно використовувати мову в різних комунікативних ситуаціях.

Зв'язок між морфологією та стилістикою є ключовим аспектом у вивченні мови, оскільки морфологічні засоби – це основа для створення різноманітних стилістичних ефектів, що допомагає точніше передавати смислові та емоційні відтінки в тексті. Основні аспекти цього зв'язку:

1. Морфологія як інструмент стилістичної виразності. Кожна частина мови має свої морфологічні категорії, які можуть бути використані для досягнення певних стилістичних цілей. Наприклад: Іменники можуть бути використані для створення образів або акцентування уваги на предметах (наприклад, «*вічне місто*» для підкреслення величі або урочистості). Прикметники служать для

детального опису об'єктів, емоцій чи явищ, додаючи тональність тексту (наприклад, «сторінки старого журналу» створюють іншу атмосферу, ніж «новий журнал»). Дієслова з різними формами часу чи способів можуть змінювати відтінки події, надаючи тексту динамічність або статичність (наприклад, «він працює», «він працював»).

1. Морфологічні засоби як частина стилістичних технік. Вивчення морфології дає можливість глибше розуміти використання різних частин мови в залежності від стилістичної мети. Наприклад:

- **простота – складність:** у публіцистичному стилі часто використовуються прості морфологічні конструкції (короткі іменники, дієслова), тоді як в літературному стилі може бути більша кількість детальних описів з використанням прикметників чи зворотів;

- **емоційне забарвлення:** використання деяких форм прикметників, наприклад, у ступенях порівняння (вищий, найвищий), може посилити емоційний ефект тексту, що є важливим елементом у створенні стилістичного ефекту – акцентування або пом'якшення емоційних відтінків.

2. Взаємодія стилістичних засобів і морфології. Для досягнення певних стилістичних ефектів часто необхідно поєднувати морфологічні засоби з іншими мовними явищами, такими як синтаксис, лексика, інтонація. Наприклад: підсилення ефекту через інверсію (перестановка слів) або використання риторичних фігур (наприклад, метафори, антитези), де морфологічні елементи можуть працювати на рівні частин мови для посилення або пом'якшення повідомлення.

Вивчення цих аспектів дозволяє краще зрозуміти, як змінюється зміст і функція мови в залежності від контексту та мети комунікації, що особливо важливо у старшій школі, де учні мають формувати навички стилістичного аналізу й виразності в мовленні.

Основні аспекти стилістичного аналізу морфології

Іменник:

У науковому стилі: використання термінів, абстрактних понять (*матеріал, дослідження*).

У художньому стилі: надання образності за допомогою метафор, уособлень (*море спокою, крила надії*).

Прикметник:

У діловому стилі: точність і об'єктивність (*середньомісячний дохід*).

У художньому стилі: експресивність і емоційність (*палаюча зоря, ніжний шепіт*).

Дієслово:

У публіцистичному стилі: активність і динамізм (*боротьба триває*).

У розмовному стилі: неформальність (*взятися за справу, ляпати*).

Службові частини мови:

У науковому стилі: логічний зв'язок між частинами тексту (отже, таким чином).

У художньому стилі: виразність через інтонаційні й ритмічні засоби (і, але, та).

Серед методичних підходів до вивчення стилістичної функції морфології такі:

Порівняння текстів різних стилів.

Учні аналізують один і той самий зміст, викладений у художньому, науковому та публіцистичному стилях. Наприклад:

Художній: *Ніч посипала зорі по небу, мов зерна на чорному полотні.*

Науковий: *Вночі з'являються зірки, що видимі завдяки ясному небу.*

Практичні вправи:

Замінити лексеми в тексті, змінивши стиль (наприклад, замінити *велетенський* на *значний*).

Створити текст з акцентом на конкретну частину мови (наприклад, перевага прикметників у художньому описі).

Інтерактивні методи:

Рольові ігри: створення діалогу між персонажами різних стилів (офіційний – художній).

Мовні квести: пошук у текстах прикладів стилістичного використання частин мови.

Приклад вправи:

Перепишіть уривок, змінюючи стиль:

Початковий текст (художній): *Молодий вітер тріпав шовкові трави степу, граючи мелодії спокою.*

Цільовий текст (науковий): *Вітер у степу спричиняє коливання трав, що створює акустичні хвилі.*

Теоретичне та практичне значення

Теоретичне значення стилістичного аспекту в навчанні морфології в старшій школі полягає в осмисленні стилістичного багатства української мови через морфологію допомагає формувати мовленнєву культуру та повагу до рідної мови. Практична значущість у здобутті навичок правильно використовувати морфологічні засоби у власних висловлюваннях залежно від стилю.

Такі підходи сприяють розвитку мовної компетентності учнів та підвищують їхню підготовку до реальних комунікативних ситуацій.

Висновки до першого розділу

Актуальність навчання морфології української мови в старших класах базується на необхідності врахування змін у лінгвістичній парадигмі, інтеграції новітніх наукових досліджень та акцентуванні на комунікативній ролі мовних одиниць.

Засвоєння історичних особливостей формотворення слів сприяє кращому розумінню сучасної граматики, наприклад, правил правопису числівників, флексій і дієслів. Це підхід дозволяє учням усвідомити еволюцію мовних норм.

Функційний підхід до морфології дає змогу розглядати частини мови в контексті їх використання в реальних комунікативних ситуаціях. Це забезпечує учнів знаннями не лише про форми, але й про їхню роль у текстах різних стилів.

Методика навчання морфології має включати порівняння текстів різних стилів, інтерактивні завдання, що допомагають учням усвідомити роль морфологічних засобів у створенні стилістичних ефектів.

Опанування морфології сприяє розвитку мовленнєвих навичок учнів, формуванню мовної культури та здатності до стилістичного аналізу текстів. Це важливо для підготовки старшокласників до реальних комунікативних ситуацій.

Такий комплексний підхід до вивчення морфології підвищує якість засвоєння мовного матеріалу, сприяє розвитку творчих здібностей учнів і забезпечує ефективне використання мовних засобів у практичній діяльності.

Розділ II

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ АСПЕКТИ НАВЧАННЯ МОРФОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

2.1 Підходи і принципи у викладанні морфології української мови

Швидкий розвиток науки і техніки, а також сучасні тенденції в освіті значно підвищили вимоги до готовності старшокласників адаптуватися до умов інформаційного суспільства. Учні повинні вміти мислити й діяти, орієнтуючись на цінності в умовах глобальних інтеграційних процесів, а також добре володіти навичками спілкування. У зв'язку з цим, ми підтримуємо думку науковців (З. Бакум, Н. Голуб, О. Горошкіна, О. Караман, С. Караман, М. Пентилюк та ін. [4; 16; 17 – 18; 32; 35 – 36; 52; 56]), що вибір навчального матеріалу та організація навчання морфології української мови мають базуватися на сучасних підходах, які охоплюють усі складові освітнього процесу: цілі, завдання, зміст, способи досягнення мети, діяльність учителя й учня, а також технології навчання та критерії ефективності.

Підхід до навчання, як зазначають різні дослідники, визначає систему вибору та взаємодії компонентів навчального процесу. Відповідно, навчання має ґрунтуватися на концепціях і принципах, що забезпечують цілісність та системність освітнього процесу. Сучасний державний стандарт мовної освіти сприяє розвитку особистісно орієнтованого, компетентнісного та діяльнісного підходів у навчанні морфології, що допомагає учням розвивати свої індивідуальні здібності, підвищує рівень їх саморозвитку і самовизначення в суспільстві.

Концепція «Нова українська школа» пропонує одночасно застосовувати особистісно орієнтований підхід разом з компетентнісним, що забезпечує ефективне поєднання теоретичних знань з їх успішним практичним

застосуванням. Це підходить до сучасних методів і технологій навчання та оцінювання результатів, орієнтуючи учнів на потреби інформаційно-комунікативного простору і формування компетентностей, необхідних для пізнавальної та творчої діяльності на уроках морфології української мови [61].

Проблему компетентнісного підходу детально розглянуто в роботах Н. Голуб, О. Горошкіної та інших дослідників [16 – 17; 25 – 26]. Теоретичні здобутки дозволяють зробити висновок, що основною метою компетентнісного підходу є досягнення успіху в процесі вивчення теми уроку та особистісного розвитку через засвоєння нових знань, зокрема в області морфології. Це вимагає від учнів здатності вирішувати проблеми різної складності, застосовуючи знання у реальних життєвих ситуаціях.

У сучасній лінгвістиці відзначається тенденція вивчення морфології через комунікацію, де учні засвоюють норми мовлення через спеціально організовані мовленнєві ситуації. В межах діяльнісного підходу лінгводидакти (З. Бакум, А. Богуш [2; 7] та ін.) виокремлюють комунікативно-діяльнісний підхід, що є важливим для формування комунікативно компетентної особистості, здатної вільно висловлюватися та демонструвати високий рівень мовленнєвої культури [63, с. 26].

Комунікативно-діяльнісний підхід, як зазначає М. Пентилюк, базується на принципі цілісного вивчення мови та мовлення, що допомагає формувати мисленнєвий апарат учнів і їх комунікативні навички [57, с. 26]. Такий підхід сприяє розвитку мовної особистості через мовленнєву діяльність, що в свою чергу веде до кращого розуміння значення слів і збагачення словника учнів.

Комунікативно-діяльнісний підхід передбачає активне використання інтерактивних методів навчання та оптимальне поєднання різних форм навчального процесу, таких як фронтальні, групові та індивідуальні заняття [8]. У програмі з української мови для 10-11 класів робиться акцент на застосуванні цього підходу, де мова виступає як засіб спілкування, що

розвивається через вдосконалення чотирьох основних видів мовленнєвої діяльності учнів – слухання, читання, говоріння та письма [14].

С. Омельчук підтвердив ефективність дослідницького підходу до навчання морфології, оскільки цей підхід враховує структурні елементи мовної навчально-дослідницької діяльності учнів і механізми її реалізації при засвоєнні морфологічних знань. Він сприяє формуванню різних типів морфологічних умінь, таких як розпізнавання, класифікація, морфолого-словотвірні та орфографічні навички, а також продуктивні й граматико-стилістичні здібності учнів [див.: 3, с. 10 – 11]. Поділяємо думку вченого про важливість стимулювання активного мислення учнів через дослідницькі завдання, лінгвістичний експеримент і використання електронних засобів.

М. Шкільник, у своїй праці «Проблемний підхід до вивчення частин мови», наголошує, що цей підхід активізує пізнавальну діяльність учнів, сприяючи виявленню їхніх індивідуальних здібностей і створюючи умови для розвитку мовних та мовленнєвих навичок. В 10 класі особливо ефективними є завдання, що стимулюють учнів до спостережень і міркувань, наприклад, запитання щодо дієслів: чому саме дієслова відрізняють ефективний текст від неефективного? [72]

Г. Шелехова правильно зазначає, що процес оволодіння мовленням повинен здійснюватися через виконання усних і письмових завдань, що поступово ускладнюються. Це підкреслює важливість поступового нарощування складності завдань, що відповідає принципам компетентнісного підходу в навчанні. Таким чином, знання морфології, як теоретичної основи мови, є необхідним для формування практичних навичок, що включають, наприклад, правильне використання дієслів у різних формах і контекстах, таких як інфінітиви у наказовому способі чи їх комбінування з антонімами [70].

Морфологічна теорія сприяє розвитку мовленнєвих навичок, що відображає важливість осмисленого підходу до засвоєння мовних

закономірностей. Використання особистісно орієнтованого, діяльнісного підходу в навчанні морфології також сприяє розвитку таких якостей, як інтелектуальна активність, здатність до самовираження, естетичні оцінки та внутрішній розвиток учнів. Це підкреслює важливість інтеграції теоретичних і практичних аспектів мовного навчання, що дозволяє учням не лише засвоїти правила, а й застосовувати їх у реальних комунікативних ситуаціях.

Принципи навчання, такі як особистісно орієнтований підхід та діяльнісно-комунікативний підхід, є основою для навчання морфології, що дозволяє забезпечити якісне оволодіння мовними нормами. Ці принципи регулюють процес навчання та мають бути адаптовані до цілей виховання, формуючи в учнів глибоке розуміння функціонування рідної мови в різних комунікативних контекстах.

Загальнодидактичні принципи навчання, зокрема у викладанні морфології української мови, виникають на основі психолого-педагогічних закономірностей і визначають основні напрямки у розробленні ефективних методів і стратегій навчання. Ці принципи включають науковість, індивідуалізацію та диференціацію, зв'язок теорії з практикою, доступність, а також інтеграцію знань з різних галузей.

Сучасні дослідники, такі як О. Біляєв, О. Горошкіна, Є. Голобородько, підкреслюють важливість зв'язку теорії з практикою, оскільки вивчення мови і граматики неможливе без реальних практичних завдань [7; 18].

Принципи взаємозв'язку між різними аспектами мовлення та граматики (наприклад, синтаксису, морфології і пунктуації) також відіграють важливу роль у сучасній методиці викладання. М. Пентилюк звертає увагу на інтеграцію морфології з синтаксисом і розвиток мовлення, що допомагає учням не лише запам'ятовувати теоретичні правила, але й вміло застосовувати їх у реальному мовленні.

Такі підходи сприяють розвитку мовних компетентностей учнів, формуючи у них здатність зв'язувати теорію з практикою, що є важливим

елементом сучасної мовної освіти в Україні [56, с. 98].

Принцип зв'язку теорії з практикою є одним з найважливіших загальнодидактичних принципів у навчанні морфології української мови. Він ґрунтується на ідеї, що теоретичні знання повинні бути тісно пов'язані з реальним використанням цих знань у повсякденному житті. Згідно з Концепцією нової української школи, навчання має не лише забезпечувати учнів знаннями, а й розвивати їх уміння аргументовано застосовувати ці знання, критично мислити та творче підходити до вирішення проблем.

Практичний складник навчання морфології, зокрема виконання вправ, допомагає учням глибше усвідомити мовні явища, їх взаємозв'язки та значення в контексті сучасної української мови. Для прикладу, під час вивчення теми «Рід незмінюваних іменників» учнів можна залучити до дослідження слов'янських і тюркських мов, що дозволяє зрозуміти, чому деякі слова, хоча і є безродовими в своїх мовах, отримують певний рід в українській мові, як-от «арик» чи «плов», що вказують на іменники чоловічого роду. Такі завдання не лише розвивають мовленнєві навички, але й сприяють розвитку міжкультурної компетенції та критичного мислення учнів, стимулюючи їх інтерес до вивчення морфології.

Отже, ефективне навчання морфології можливе лише тоді, коли учні можуть не тільки засвоїти теоретичні аспекти, але й застосувати їх у реальних мовних ситуаціях, що стимулює розвиток їхніх загальних комунікативних умінь і навичок.

Принцип науковості є основоположним в навчанні морфології, оскільки він забезпечує точність і достовірність викладеного матеріалу, що відповідає реальним лінгвістичним фактам та сучасним науковим підходам. Згідно з цим принципом, учням надається можливість ознайомитись з різними підходами до вивчення морфологічних явищ, а також глибше зрозуміти причинно-наслідкові зв'язки між мовними одиницями. Використання

інформаційних технологій у навчанні дозволяє поглибити розуміння історичних аспектів морфології, як, наприклад, під час вивчення відмінкових форм іменників II відміни в контексті праукраїнських типів відмінювання.

Принцип доступності визначає, що матеріал, який вивчається, повинен бути відповідним віковим особливостям учнів, поступово збільшуючи складність завдань і тем. Це дозволяє кожному учню засвоїти необхідний обсяг знань і правильно застосовувати їх у мовленнєвих ситуаціях. Принцип доступності також тісно пов'язаний з принципами систематичності і послідовності, що забезпечують логічну побудову навчального процесу, де кожен елемент теорії спирається на попередні знання і готує ґрунт для подальшого вивчення.

Принцип індивідуалізації та диференціації навчання передбачає врахування особливостей кожного учня та створення індивідуальних траєкторій навчання. Це дає змогу не лише заповнити прогалини в знаннях, але й поглибити їх через завдання різної складності. Наприклад, тема «Розряди прикметників» може бути вивчена за допомогою диференційованих завдань, що сприяє розвитку інтелектуальних здібностей кожного учня, даючи можливість працювати на відповідному рівні складності, від простого утворення ступенів порівняння до складних завдань на визначення розрядів прикметників.

Отже, ці принципи взаємопов'язані та сприяють ефективному засвоєнню матеріалу, забезпечуючи як теоретичну підготовку, так і практичні навички застосування знань.

Принцип інтеграції є важливим аспектом сучасної лінгводидактики, оскільки він сприяє поєднанню навчання української мови з іншими предметами, такими як історія, література тощо. Це дозволяє забезпечити більш цілісне засвоєння знань і допомагає учням бачити взаємозв'язок між мовними явищами та історичними процесами. Наприклад, інтеграція з історією дозволяє з'ясувати етапи формування української мови, походження

числівників чи трансформацію власних назв у загальні. Такі підходи не лише збагачують мовну освіту, але й розвивають критичне мислення учнів.

Принцип історизму, виокремлений М. Стельмаховичем, також важливий у цьому контексті, оскільки передбачає вивчення мовних явищ на історичному тлі. Це означає, що мовні форми та явища не повинні розглядатися тільки в статичному вигляді, а потрібно враховувати їх еволюцію і розвиток через час. Наприклад, розгляд етимології слів допомагає зрозуміти їхній правильний варіант вимови та написання, що є важливим для правильного використання мови на практиці. Наприклад, пояснення походження назв міст, таких як *Маріуполь* чи *Тернопіль*, дозволяє учням краще запам'ятати правильну форму та вимову цих слів.

Отже, інтеграція навчання мови з іншими дисциплінами і принцип історизму забезпечують глибоке і всебічне засвоєння мовних знань, що сприяє розвитку мовленнєвих і когнітивних навичок учнів.

Принцип історизму є важливим методом поглибленого вивчення морфології, оскільки він дозволяє розглянути морфологічні явища з перспективи їх історичного розвитку. Це сприяє більш глибокому розумінню лінгвістичних явищ через причини, що лежать в основі їх формування та еволюції. Наприклад, вивчення змін флексії в іменниках, як у випадку з «*плечима*», «*дверима*», «*очима*» (де використовуються флексії *-има*), і «*спинами*» (де флексія *-ами*) дозволяє пояснити ці відмінності з історичної точки зору. У цьому випадку учні можуть дізнатися, що колишні форми давньої української мови мали інші флексії, що з часом змінилися, а сучасна форма виникла через історичне стиснення двох флексій.

Застосування принципу історизму стимулює учнів до більш глибокого дослідження мовних явищ, вивчення етимології слів та аналізу їх історії. Таке вивчення не лише розвиває мовознавчий світогляд, а й допомагає учням осмислити важливі зв'язки між мовними формами та їх історичним

контекстом. Це допомагає розвивати критичне мислення, пізнавальні здібності та здатність аргументувати свої думки.

Принцип організації навчання на дослідницьких засадах, у свою чергу, підтримує інтерес учнів до вивчення морфології. Це дозволяє їм самостійно шукати відповіді на питання та робити узагальнення на основі проведених досліджень. Наприклад, дослідження походження прізвищ на -ко, що виявляється в історичних джерелах, стимулює учнів до пошуку інформації та аналізу мовних змін у часі. Така дослідницька активність не лише поглиблює знання, а й формує в учнів здатність до самостійного навчання та розвитку наукових здібностей.

Інтеграція принципу історизму і дослідницької діяльності в навчання морфології сприяє створенню цілісного підходу до мовної освіти, що допомагає формувати мовленнєву особистість, здатну не лише засвоювати знання, але й активно їх здобувати.

Принцип активізації самостійної роботи учнів у навчанні морфології є надзвичайно важливим, оскільки він орієнтує учнів на активну участь у процесі пізнання, розвиток навичок самостійного здобуття знань. Це дозволяє збільшити час, що учні витрачають на самостійну роботу, та сприяє розвитку критичного мислення і вміння самостійно опрацьовувати наукову інформацію. Зокрема, учні мають можливість працювати з різноманітними джерелами інформації, такими як науково-популярні видання, «Український правопис», текстами, лексикографічними довідниками тощо. Введення методично адаптованих історичних відомостей дозволяє краще засвоїти складні морфологічні категорії, зокрема категорію роду іменників, і зрозуміти паралельні відмінкові форми.

Сучасні умови вимагають, щоб учні мали змогу самостійно знаходити та аналізувати додаткові матеріали через Інтернет. Це є важливим складником інноваційного навчання в рамках нової української школи, оскільки розвиток інформаційних технологій полегшує доступ до ресурсів, але водночас

важливо, щоб учні вміли критично обирати і переосмислювати отриману інформацію.

Аналіз педагогічної практики та наукових досліджень лінгводидактів підтверджує, що поєднання традиційних і нових принципів навчання морфології, таких як активізація самостійної роботи учнів, є важливим для ефективного викладання української мови, особливо в умовах реформування освітньої системи. Сучасні методи й підходи, включаючи розвиток самостійної роботи, активно підтримуються в рамках Концепції «Нова українська школа», оскільки вони відповідають вимогам часу і допомагають підготувати учнів до життєвих викликів через розвиток їхніх когнітивних та мовних навичок.

2.2 Методи навчання морфології на сучасних уроках української мови в ЗЗСО

Реформування освітнього процесу в новій українській школі акцентує на розвитку національної мовної особистості через інтеграцію інноваційних методів навчання, зокрема вивчення морфології української мови. Зокрема, новітні підходи включають динамічні, гнучкі й варіативні структури уроків, які мотивують учнів до спільної навчальної діяльності та створюють атмосферу співпраці. Це передбачає значну зміну ролі вчителя: він виступає не тільки як носій знань, але й як консультант та координатор, що сприяє розвитку критичного мислення учнів і їх здатності осмислювати нові знання через аналіз та переосмислення свого досвіду.

Збільшення використання **нетрадиційних** уроків, таких як *уроки-дискусії, уроки-семінари, практикуми та дослідницькі завдання*, підтримують активну участь учнів у навчальному процесі та посилюють їхню суб'єктну позицію в освіті. Це особливо важливо для формування ключових компетентностей учнів у рамках сучасних педагогічних технологій. Як

зауважує О. Горошкіна, інноваційні методи й форми уроків забезпечують підвищену пізнавальну активність учнів, сприяють розвитку їхніх суб'єктивних компетентностей і креативних навичок, що є важливим для їхнього майбутнього життєвого та професійного успіху.

Впровадження **дослідницьких методів** у навчанні, таких як **лінгвістичні дискусії**, також є важливим для формування у школярів здатності до аргументованого висловлення власної думки та самостійного пошуку рішень у складних ситуаціях. Це, в свою чергу, сприяє розвитку самостійності учнів та стимулює їх до самоосвіти і саморозвитку. До прикладу, фрагменти такої дискусії:

I. Що стосується вашого питання про правильність використання іменника *«плечима»* у порівнянні зі *«спинами»*, то важливо зазначити, що ці форми мають різну морфологічну історію.

«Плечима» – це форма орудного відмінка множини від іменника *«плече»*. Ця форма зберігає давні риси граматики і є правильною, оскільки така флексія притаманна множині в орудному відмінку.

«Спинами» – це форма орудного відмінка множини від іменника *«спина»*. Відмінність у флексії між *«плечима»* та *«спинами»* обумовлена історичним розвитком цих слів, адже спина і плече мали різні етапи зміни флексій в історії української мови. Зокрема, в давньоукраїнській мові форма *«спинамъ»* мала суфікс *-а*, який пізніше злився з флексією *-мъ*.

II. Щодо вашого запитання про збірні іменники, то так, такі іменники, як *«гетьманство»*, *«козацтво»*, *«професура»* та інші, не мають форм числа. Це збірні іменники, які виражають множинне об'єднання, і тому не піддаються числовому розрізненню. Вони зазвичай вживаються в однині.

III. З приводу роду іменника *«старшина»*, правильно зазначити, що він вважається іменником чоловічого роду. Відмітна ознака таких слів, як *«старшина»*, *«суддя»*, *«воєвода»* полягає в їхній семантиці, оскільки ці посади

традиційно асоціювались із чоловіками, навіть якщо сучасний соціальний контекст дозволяє жінкам займати подібні позиції. Трансформація таких слів на жіночі варіанти, як «лікарка» чи «завідувачка», є новітнім явищем, але не змінює їхнього первісного граматичного роду.

Отже, у процесі вивченні цих явищ важливо звертати увагу на історичні та граматичні аспекти кожного слова.

Методи навчання є важливим елементом педагогічного процесу, оскільки вони визначають шлях досягнення навчальних цілей через взаємодію вчителя та учнів. Вони реалізують освітні, виховні, розвивальні функції, і мають складну структуру, що включає різні види діяльності учителя та учнів.

Як зазначає А. Алексюк, методи навчання є «логічним шляхом засвоєння знань, умінь і навичок» [1, с. 15]. Вони об'єднують діяльність учителя та учнів і визначають шляхи досягнення навчальних цілей. Декілька визначень наводять і інші дослідники. Наприклад, вчені вважають, що методи навчання – це система взаємопов'язаних видів діяльності вчителя й учнів, а кожен прийом визначається раціональною послідовністю та цілеспрямованістю. І. Олійник підкреслює, що методи навчання об'єднують діяльність учителя й учнів, спрямовану на засвоєння мовних знань та організацію пізнавальної діяльності учнів [52, с. 6].

У класифікаціях методів навчання виокремлюють різні підходи. За джерелами знань, методи навчання можуть включати розповідь, бесіду, аналіз мови, вправи, роботу з підручниками, а за рівнем пізнавальної діяльності – пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемно-пошуковий, дослідницький методи. Окремо виділяють методи, орієнтовані на взаємодію учителя та учнів, серед яких розповідь, пояснення, бесіда, спостереження, робота з підручниками та метод вправ [7; 18; 49; 56; 37].

Ці методи використовують для розвитку у учнів не тільки мовних знань, а й для формування пізнавальних та творчих здібностей, що є важливою частиною сучасної освіти.

Як показує досвід, ефективність засвоєння учнями знань з морфології значною мірою залежить від правильного застосування методів навчання, що враховують особливості навчального процесу на кожному етапі. О. Горошкіна зазначає, що для підвищення інтересу до вивчення морфології у старших класах не достатньо лише повторювати матеріал, важливо також узагальнювати і поглиблювати знання учнів про частини мови [18, с. 272].

Традиційним і надзвичайно ефективним методом навчання є **бесіда**. Вона забезпечує активну взаємодію між вчителем і учнями через продумане формулювання запитань і відповідей, що сприяє розвитку критичного мислення, умінь аналізувати та узагальнювати мовні явища. С. Лукач підкреслює, що глибоке розуміння функцій бесіди допомагає вчителю більш ефективно використовувати цей метод для досягнення єдності навчання, виховання та розвитку учнів [44, с. 14].

Бесіда має безліч різновидів, таких як вступна, інструктажна, підсумкова, які застосовуються залежно від мети заняття. Вона допомагає актуалізувати опорні знання, перевірити рівень засвоєння матеріалу, а також коригувати мовні помилки учнів. Такий підхід дозволяє створювати ситуацію пошуку, що є важливим для реалізації елементів проблемного навчання. У процесі бесіди важливо задавати не просто легкі питання, а ті, що стимулюють пізнавальну активність і заохочують до глибокого осмислення теми. Це дозволяє не тільки підвищити ефективність навчання, але й заохотити учнів до активного і серйозного ставлення до навчальної роботи.

Проблемні запитання є важливим інструментом у навчанні, оскільки вони спонукають учнів до творчого пошуку відповідей, допомагають розв'язувати складні завдання та активізують мислення. Такі запитання, як «Як визначити рід іменників *кашне, лате, буржуа, бюро, леді, боа?*» або «Чим відрізняються слова *аналіз – розбір; орфографія – правопис, дефект – вада?*» сприяють розвитку критичного мислення, адже учням потрібно не лише дати правильну відповідь, а й обґрунтувати свої міркування.

Метод бесіди є ефективним, але він вимагає від учителя значної майстерності. Важливо грамотно формулювати питання, щоб вони спонукали до активної думки, враховуючи індивідуальні особливості учнів. Як зазначає С. Лукач, «правильно поставлені запитання впливають на перебіг бесіди та допомагають стимулювати мислення учнів» [44, с. 14].

Різновидом бесіди є евристична бесіда, яка має особливе значення на уроках української мови, зокрема при вивченні морфології. Цей метод полягає в тому, що вчитель, ретельно підготувавши запитання, дозволяє учням самостійно досягти необхідних висновків. Евристична бесіда допомагає учням не лише засвоїти нові знання, а й застосовувати їх на практиці, що сприяє глибшому розумінню матеріалу. Це особливо важливо на старших класах, коли знання учнів про частини мови стає більш глибоким і потребує більш складних і узагальнених форм вивчення. Фрагменти евристичної бесіди:

I. Запитання, які ви навели, є чудовим прикладом для підсумкового етапу вивчення теми «Самостійні частини мови», адже вони стимулюють учнів до глибокого осмислення граматичних категорій та мовних явищ. Ось кілька міркувань щодо кожного з них:

Чим відрізняються лексичне та граматичне значення слова? Це питання допомагає учням розрізнати два основні аспекти значення слова: лексичне (самостійне значення в контексті) та граматичне (роль у реченні, зокрема, рід, число, відмінок). Питання про суперечність між граматичним показником роду і фактичним значенням (наприклад, «Микола») дозволяє учням аналізувати різні типи іменників.

II. Чи належать до назв істот слова *бактерія, мікроба, ембріон, зародок*? Це завдання стимулює дискусію про граматичні категорії іменників (рід, число) і їх семантичний зв'язок з живими істотами.

III. Визначте числову парадоксальність іменників *Суми, Анди, Черкаси*. Це питання допомагає учням розглянути особливості числових значень

географічних назв та визначити, чому такі слова мають форму множини, хоча вказують на одну конкретну одиницю.

IV. Поясніть спільність та відмінність прикметників *бджолиний* та *бджоляний*. Це завдання дозволяє вивчити семантичні відмінності між двома схожими словами, підкреслюючи важливість точності у використанні прикметників.

V. Як правильно сказати «*Два з половиною рази* чи *два з половиною рази*»? Питання на орфографію та стилістичні нюанси вживання числівників.

VI. Якою частиною мови є слово *все* у реченнях? Це завдання дає можливість розглянути багатозначність слова «*все*» у різних контекстах, що є важливим для формування гнучкості у сприйнятті мовних явищ.

Щодо **дослідницького методу**, то його застосування на уроках морфології сприяє розвитку самостійної діяльності учнів, адже вони працюють із мовними явищами не лише теоретично, а й практично. Дослідження, наприклад, еволюції сполучників, дозволяє учням самостійно робити висновки про зміни в мові та її функціонуванні через історичний контекст. Це значно збагачує розуміння мовного матеріалу, робить процес навчання більш динамічним і інтерактивним.

Використання дослідницького методу також сприяє розвитку критичного мислення учнів, що є ключовим для поглибленого розуміння не лише морфології, а й інших аспектів мовознавства.

Для підвищення активності учнів на уроках морфології важливо використовувати методи, що стимулюють їхню зацікавленість і пізнавальну активність. Одним із таких методів є **спостереження над мовними явищами**, яке дозволяє учням не лише вивчати граматичні правила, а й самостійно виявляти закономірності, порівнювати різні мовні явища та робити висновки.

Приклади вправ для спостереження може бути такими:

I. **Завдання:** Оберіть кілька текстів (можна використовувати уривки з

художніх творів, газетних статей або наукових текстів) та визначте в них частини мови, які зустрічаються найчастіше. Які частини мови переважають? Які функції вони виконують у цих текстах?

Спостереження: Учні працюють в групах чи парах, аналізуючи тексти, фіксуючи частини мови, їх варіації та функціональне навантаження в контексті.

Презентація результатів: Кожна група або пара представляє свої спостереження: пояснює, чому саме ці частини мови переважають, у чому їхня роль у побудові мовного повідомлення.

Такий підхід сприяє розвитку критичного мислення учнів, адже вони не просто засвоюють теоретичні знання, а й безпосередньо взаємодіють з мовними явищами, аналізуючи їх у реальних текстах. Важливо, щоб учитель забезпечив учнів необхідними інструментами для аналізу та стимулював їх до глибокого осмислення того, як мовні елементи працюють у контексті.

II. Прочитайте подані уривки, визначивши стилістичну роль дієслів.

Візьміть до уваги! Щоб визначити стилістичну роль дієслів у поданих уривках, потрібно враховувати динамічність або статичність їх вираження. Дієслова можуть виконувати важливу роль у створенні атмосфери руху чи спокою в тексті, і саме їх вибір визначає емоційну та образну складову.

1. Динаміка – рух, дія:

Якщо дієслова виражають рух, зміну чи активність, вони створюють враження динамічності. Це можуть бути дієслова, що вказують на фізичну дію (*бігти, рухатись, стрибати*), або на інтелектуальну чи емоційну активність (*шукати, думати, переживати*). Наприклад:

«Він біг по полю, розгортаючи перед собою вітер» Тут дієслово «біг» підкреслює активність і рух персонажа.

«Серце тріпотіло від хвилювання» Дієслово «тріпотіло» створює відчуття внутрішнього напруження, що супроводжує динамічні зміни.

Такі дієслова можуть не тільки передавати фізичні дії, а й виражати внутрішній рух, пошук, боротьбу.

2. Статика – спокій, нерухомість:

Водночас дієслова, що виражають стан, зупинку чи нерухомість, створюють атмосферу спокою або застою. Це можуть бути дієслова, які описують перебування в певному стані чи місці (*стояти, сидіти, чекати*).

Наприклад:

«Він сидів біля вікна не рухаючися» Тут дієслово «сидів» підкреслює стан спокою та бездіяльності.

«Місяць тихо світив на тихі води» Дієслово «світив» передає спокійну, статичну картину природи.

У таких випадках дієслова акцентують на відсутності руху чи змін, на фіксованому положенні або стані, що підсилює загальний настрій спокою чи роздумів.

Отже, дієслова в текстах не тільки визначають граматичний час і дію, але й впливають на стиль і атмосферу, підкреслюючи динамічність або статичність ситуації. Вибір дієслів в конкретному контексті може змінити настрій і темп твору.

«Вітер, неначе парубок у танці, на всі боки обертав кожухарку- метелицю, і вона, широко розкинувши поли кожуха, то захлиналась жагучим потаємним шепотом, то лютилась, мов звірина, і водночас, як їй манулось, розтрушувала, розметувала, розкублювала над землею холодну вовну» (М. Стельмах).

«Вечоріло. Теплий весняний вітер гойдав на своїх пружних крилах черемховітрунки. Шаленіли у прохолодних затінках гаїв солов'ї, лунали їхні срібні витьохки над тихими плесами озерець і заток. І здавалося, що вони час від часу здригалися від солодоців тих співів, бралися ряботинням хвилюк і знову завмирали... Ба, навіть сонце спинило поважний плин – шубовснуло в Почайну, дослухається до гуків і шумів весни» (Р.Іванченко).

«Літо прийшло з грозами. Вранці парить, а посеред дня миготять звідусіль блискавиці, лє рясний дощ, а то й град випаде. Вода відступила од пагорба, звільнила із свого полону луки, озерце. Тепло й волога зробили своєю навкруги, куди оком кинь, безкрає море різнотрав'я» (А. Давидов).

Вивчення морфології, як і інших аспектів мовної освіти, має на меті не лише засвоєння теоретичних знань, а й формування практичних навичок і вмінь учнів. Висловлювання В. Сухомлинського підтверджує, що спостереження є ключовим методом для глибокого розуміння та закріплення знань, адже воно дозволяє не тільки набути інформації, а й застосовувати її в реальних умовах. Це підкреслюється його думкою про те, що спостереження допомагає учневі осмислити матеріал і сприяє його запам'ятовуванню [65].

Водночас важливим інструментом навчання є **метод вправ**, який сприяє закріпленню теоретичних знань і формуванню практичних мовних навичок. Через спеціально підготовлені завдання учні розвивають уміння правильно вживати частини мови, утворювати граматичні форми та аналізувати мовні явища. Це включає вправи на розбір слів за частинами мови, формування різних граматичних форм і застосування їх у контексті.

Інтерактивні методи, як зазначають дослідники, є особливо ефективними в контексті вивчення морфології, оскільки вони стимулюють активну взаємодію між учнями та вчителем. Впровадження таких методів, як лінгвістичні ігри та творчі завдання, створює атмосферу співпраці та критичного мислення. Ці методи дозволяють учням не тільки закріплювати знання, але й застосовувати їх у нестандартних ситуаціях, розвиваючи мовленнєві навички та творчі здібності.

Завдяки інтерактивним методам навчання, уроки стають більш цікавими та різноманітними, що підвищує мотивацію учнів до вивчення морфології, сприяючи глибшому засвоєнню навчального матеріалу та розвитку їхнього пізнавального потенціалу.

Гра у форматі судового процесу є чудовим методом для активізації пізнавальної діяльності учнів під час вивчення морфології, а також для розвитку їхніх критичних і аналітичних навичок. Використання цієї гри на уроках допомагає не лише закріпити знання про частини мови, але й вчить учнів шукати аргументи та давати пояснення на основі лінгвістичних фактів.

У прикладі гри «Судовий процес», де учні розглядають слова «коло» і «круг», продемонстровано метод активного навчання через дискусію. Спочатку учасники гри (прокурор і адвокати) мають різні точки зору щодо того, якою частиною мови є ці слова. Це дозволяє глибше розглянути питання переходу слів між частинами мови (перехід слів із іменника в прийменник, процес конверсії) та надає учням можливість продемонструвати знання про семантику та синтаксичну роль слів у контексті.

Щоб забезпечити успішність цієї гри, важливо, аби учитель був не тільки «суддею», а й наставником, який допомагає учням правильно інтерпретувати мовні явища. Вони можуть, наприклад, за допомогою реальних прикладів підтвердити чи спростувати свої думки щодо зміни частин мови.

Ця гра може бути адаптована для різних тем, наприклад, для розгляду питань про морфологічні явища, такі як утворення форм або використання граматичних категорій в різних контекстах, що сприяє розвитку як мовної компетенції, так і навичок критичного мислення.

Ігрові методи навчання, зокрема ігри-вправи, ігрові дискусії та навчально-рольові ігри, є надзвичайно ефективними для вивчення частин мови, особливо у старших класах. Вони дозволяють активізувати пізнавальну діяльність учнів, заохочуючи їх до глибокого розуміння мовних явищ і розвитку критичного мислення.

Наприклад, **ігри-вправи**, які містять складні фахові ситуації, як-от продовження синонімічних рядів дієслів чи розгляд мовних понять через ігрові ситуації, дають учням можливість не лише закріпити теоретичні знання, а й

формулювати аргументи та висловлювати власні думки. Ігрові дискусії сприяють розвитку мовної і логічної компетенції, а також здатності відстоювати свою точку зору на основі аналізу мовних явищ, що сприяє формуванню глибших знань.

У **навчально-рольових іграх** учні можуть вивчати конкретні мовні одиниці, наприклад, вигуки, через пошук і порівняння різних мовознавчих поглядів на них. Це сприяє розвитку мовної культури, розширенню світогляду учнів і покращенню навичок публічного виступу та аргументації.

Крім того, особливу увагу варто звернути на використання дидактичного матеріалу, що включає текстовий матеріал, який є основою для формування логічного мислення та мовлення учнів. Текст, на відміну від ізольованих вправ, дозволяє працювати з мовними одиницями в контексті, що є важливим для правильної інтерпретації значень слів та їх граматичних функцій. Як зазначають дослідники (З. Бакум, О. Горошкіна, С. Караман [2; 18; 35]), саме такий підхід допомагає розвивати у старшокласників навички свідомого й правильного користування мовою в різних ситуаціях.

Ось приклад завдання, яке вчитель може запропонувати на уроці узагальнення знань про дієслово та його граматичні ознаки:

Текст для завдання: *«Зараз я пишу листа. Вчора я писав його цілий день. Завтра я буду писати його до вечора»*

Завдання:

Визначте час та вид дієслів:

«*пишу*» – теперішній час, недоконаний вид;

«*писав*» – минулий час, недоконаний вид;

«*буду писати*» – майбутній час, недоконаний вид.

Поясніть, чому в деяких дієсловах не можна визначити час:

У дієсловах недоконаного виду (як «*пишу*», «*писав*», «*буду писати*») час визначається контекстом, тому в цих випадках неможливо точно вказати час, не знаючи інших елементів тексту.

Поставте дієслова теперішнього часу у формі минулого та майбутнього: «пишу» – «писав» (минулий час, недоконаний вид), «буду писати» (майбутній час, недоконаний вид).

Зробіть висновки:

Заміна часових форм змінює семантичне навантаження тексту: коли ми вживаємо теперішній час, це вказує на дію, що відбувається в даний момент, а минулий і майбутній часи переносять дію у минуле або майбутнє, тим самим змінюючи хронологічний порядок подій у тексті.

Такий підхід допомагає учням краще усвідомити роль часових форм у мовленні та їх вплив на зміст тексту.

«Нині ми жив.мо в статках, не суш.мо, як було раніше, сухарів на чорний день. Але це не означає, що маємо бути з хлібом запанібрата, оскверняти цю людську святість. Останнім часом став досить модним вислів: не хлібом єдиним живе людина. А між тим є й інше, не менш образне твердження: хліб усьому голова. Хай завжди він – совість наша – буде в хаті, лежат..ме прикритий вишитим рушником свіжий та святий, і найпершою молитвою нашої духовності воздасться хвала хлібові. Адже коли черствіє хліб, то й душі черствіють, а відтак, якщо черствіють душі – неодмінно зачерствіє хліб – наша совість» (За В.Скуратівським).

Такі завдання мають важливе значення для глибшого засвоєння морфології української мови, оскільки вони дозволяють не лише навчити учнів основам граматики, а й стимулюють розвиток критичного мислення та творчих здібностей. Розбір завдань:

1. Пояснення написання відмінкових закінчень:

Завдання на визначення відмінкових закінчень сприяють розвитку уважності учнів до форм слова та його відмінностей у контексті. Учні повинні не лише визначати правильність написання закінчень, а й усвідомлювати зв'язок між закінченнями і функцією слова в реченні.

2. Вибір спільнокореневих дієслів і їх аналіз:

Це завдання розвиває вміння учнів виділяти корінь слова та визначати його роль у мовленні. Аналіз спільнокореневих дієслів та іменників дає можливість глибше зрозуміти зв'язок між словами та їх значеннями. Важливо також відзначити, що деякі дієслова можуть вживатися як у прямому, так і в переносному значенні, що допомагає учням розвивати навички інтерпретації текстів.

3. Творче завдання – пояснення прислів'я:

Це завдання дозволяє учням поглиблено вивчити значення фразеологізмів і виразів, що є частиною культури мови. Вони повинні не лише пояснити прислів'я, а й проаналізувати, як видові пари дієслів змінюють значення. Це завдання стимулює аналітичне мислення і формує вміння застосовувати знання з морфології у реальних мовленнєвих ситуаціях.

4. Використання сучасних технологій:

Інтеграція електронних ресурсів у навчання, таких як Google-додатки та електронні словники, підвищує ефективність уроків, дозволяючи швидко перевірити орфографічну грамотність і сприяючи самоконтролю учнів. Використання програмно-педагогічних засобів і інтерактивних методів робить навчання більш динамічним та залучає учнів до активної діяльності.

5. Роль текстів у навчанні:

Навчання морфології через текст допомагає учням краще засвоїти норми літературної мови, розвиває їхній словниковий запас і здатність правильно використовувати слова в різних контекстах. Врахування лексичної та граматичної функції слів у текстах дозволяє учням глибше осмислити взаємозв'язок між мовними одиницями.

Комплексний підхід до навчання морфології, який поєднує традиційні методи з сучасними технологіями, дозволяє ефективно формувати мовленнєві навички учнів, підвищувати їхню мотивацію до навчання та сприяє розвитку критичного мислення і творчих здібностей.

Висновки до другого розділу

Актуальність обґрунтування лінгводидактичних засад навчання морфології зумовлена необхідністю ефективної адаптації методики до різних типів здобувачів освіти, зокрема в старших класах. Поглиблене вивчення морфології допомагає учням не тільки засвоїти граматичні правила, а й розвивати здатність ефективно використовувати знання в різних мовленнєвих ситуаціях, що є критично важливим для вдосконалення комунікативних навичок. Це включає як правильне застосування морфологічних категорій, так і глибше розуміння стилістичних аспектів мови.

Особистісно орієнтований підхід зосереджений на розвитку індивідуальних мовленнєвих здібностей учнів, зважаючи на їхні інтереси та потреби.

Компетентнісний підхід забезпечує формування у учнів не лише теоретичних знань, але й практичних умінь, що дозволяють ефективно комунікувати в реальних життєвих ситуаціях.

Діяльнісний підхід акцентує на розвитку практичних навичок через активну участь учнів у процесі навчання, що включає як дослідження, так і застосування знань на практиці.

Загальнодидактичні принципи включають науковість, систематичність, доступність, та активізацію самостійної діяльності учнів.

Специфічні принципи, такі як принцип інтеграції та історизму, сприяють глибшому розумінню еволюції морфології як науки та її впливу на мовні норми.

Навчання морфології повинно бути спрямоване на формування граматичних, комунікативних і стилістичних умінь. Це допомагає учням не тільки правильно застосовувати правила, а й уникати мовленнєвих помилок, досягати точності та виразності у висловленнях. Уміння грамотно використовувати морфологічні засоби також позитивно впливає на мовну стійкість учнів, що є важливим для високої якості комунікації в різних сферах.

Завдяки впровадженню цих підходів і принципів, навчання морфології стає не тільки процесом засвоєння теоретичних знань, а й активним розвитком практичних мовленнєвих навичок, що допомагає учням краще розуміти і використовувати мову в різних контекстах.

У процесі навчання морфології важливу роль відіграє не лише традиційний урок, а й інноваційні підходи, такі як нетрадиційні уроки, які стимулюють пізнавальну активність та самостійну роботу учнів. Це включає модифікацію структури уроку та використання різноманітних методів і прийомів, які допомагають учням ефективно засвоювати матеріал та застосовувати його на практиці.

Дослідження та спостереження є основними методами, що розвивають самостійну діяльність учнів. Спостереження сприяє виявленню мовних явищ, їх аналізу та застосуванню у власному мовленні.

Інтерактивні методи залучають учнів до активного навчання та створюють атмосферу взаємодії, що підвищує зацікавленість та мотивацію до навчання. Це також допомагає поглиблювати розуміння морфології через практичне застосування.

Використання текстів як дидактичного матеріалу дозволяє учням на практиці застосовувати теоретичні знання.

Електронні словники та інші електронні ресурси допомагають швидко перевіряти правильність виконаних завдань та дають можливість для самоконтролю.

Програмно-педагогічні засоби та комп'ютерні ігри активізують навчальний процес і сприяють засвоєнню граматичних правил у нестандартній формі.

Поєднання традиційних і новітніх методів навчання, зокрема синтез теоретичних і практичних аспектів, створює умови для глибшого розуміння матеріалу та його ефективного застосування учнями в різних мовленнєвих ситуаціях.

РОЗДІЛ III

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ЧАСТИН МОВИ В ЗЗСО

3.1.Інтеграція стилістичного аспекту в процес вивчення частин мови

У сучасній програмі навчання української мови для старшокласників важливу роль відіграють кілька змістових ліній, які взаємодіють між собою для всебічного розвитку мовної особистості учнів. .

Мовна (лінгвістична) змістова лінія. Спрямована на поглиблене опрацювання теоретичних аспектів мовної структури, зокрема морфології. В рамках цієї лінії учні вивчають граматичне й лексичне значення слів, особливості словозміни та словотворення, а також синтаксичні функції частин мови. Поглиблення знань про мовні явища в контексті творчості лінгвістів та письменників сприяє формуванню правильного уявлення про структуру української мови в цілому. Зокрема, учні отримують можливість аналізувати фольклорні та художні твори, що допомагає формувати навички творчого мислення.

Мовленнєва (комунікативна) змістова лінія. Закцентовано на розвитку навичок усного й писемного мовлення. Учні повинні навчитися сприймати й відтворювати усні та письмові висловлювання, будувати діалоги й полілоги, враховуючи граматичні норми української мови. Важливим аспектом є також розвиток умінь вести лінгвістичні дискусії, що стосуються морфологічних явищ, а також аналітичне освоєння текстів у засобах масової інформації та рекламі, що дає змогу вдосконалювати літературну вимову і коригувати мовні помилки.

Соціокультурна та діяльнісна (стратегічна) змістові лінії також мають своє значення у формуванні учнів, оскільки вони включають навчання

використанню мовних засобів в реальних комунікативних ситуаціях, розвиток творчої діяльності та стратегій для вирішення мовних завдань.

Загалом, програма навчання морфології зосереджена на розвитку умінь використовувати мовні знання в різних контекстах, що допомагає учням не тільки в освоєнні теорії, а й у практичному застосуванні мовних норм у повсякденному житті.

Культурологічна лінія сприяє розкриттю багатства української мови через вивчення художніх творів, фразеологізмів, прислів'їв та інших емоційно-експресивних засобів мовлення, що дозволяє здійснювати міжпредметні зв'язки з українською літературою. Цей підхід дозволяє учням не лише глибше розуміти мовні явища, а й розвивати пізнавальні інтереси в контексті культури та історії мови.

Діяльнісна змістова лінія орієнтує на активну пізнавальну діяльність, вивчення морфології через аналіз, порівняння, узагальнення та моделювання. Вона формує вміння використовувати знання для вирішення конкретних мовних завдань, наприклад, підготовка письмових та усних виступів.

Програма спрямована на реалізацію ключових завдань, таких як формування ціннісного ставлення до мови як культурної цінності, розвиток умінь самостійно здобувати знання, а також здатність учнів застосовувати набуті мовні навички в реальних комунікативних ситуаціях. Для цього використовуються компетентнісні підходи, які орієнтують на досягнення цілей, що включають не тільки знання, але й уміння та навички. Тут важливим є, зокрема, здатність учнів самостійно вивчати мовні явища, аналізувати тексти та застосовувати свої знання для розвитку мовленнєвих умінь.

Ці підходи дають учням можливість працювати з текстами, поглиблюючи свої знання про морфологічні явища та використовуючи різноманітні методи дослідження, що підвищує їхню мовну компетентність та творчі здібності в контексті української мови та літератури.

Інтеграція стилістичного аспекту у процес вивчення частин мови сприяє поглибленню знань учнів про виражальні можливості мови та формуванню їхньої мовленнєвої компетенції. Методика може включати такі ключові елементи:

1. Теоретична основа

- **Пояснення стилістичної ролі частин мови.** На уроках української мови пропонують розглядати не лише граматичні ознаки частин мови, а й їхню стилістичну функцію в текстах різних жанрів (офіційно-діловий, художній, науковий тощо).
- **Акцент на варіативності мовних засобів.** Розгляд стилістичних синонімів (наприклад, вживання різних типів займенників, синонімія прийменників, багатозначність сполучників).

2. Методичні підходи

- **Компаративний аналіз.** Порівняння стилістичної функції частин мови у текстах різних стилів (наприклад, розбір використання дієслів у художньому описі та офіційному документі).
- **Лексико-граматичні вправи.** Вправи на заміну одного частиномовного засобу іншим зі збереженням смислу, але з акцентом на зміну стилю тексту.
- **Текстоцентричний підхід.** Робота з текстами, у яких підкреслюється стилістична роль конкретних частин мови.

3. Практичні завдання

- **Аналіз текстів.** Завдання на визначення стилістичного навантаження конкретної частини мови в уривках художніх, публіцистичних або наукових текстів.
- **Створення текстів.** Написання невеликих текстів з різними стилістичними настановами, у яких учні мають застосувати певні частини мови відповідно до стилю.

- **Трансформація текстів.** Переписування тексту з одного стилю в інший із обґрунтуванням вибору мовних засобів.

4. Ігрові технології

- Створення мовленнєвих ситуацій, які вимагають добору найбільш відповідних стилістичних засобів (рольові ігри, мовні квести).
- Використання інтерактивних вправ (наприклад, складання таблиць стилістичних особливостей частин мови).

5. Оцінювання

- Формувальне оцінювання за допомогою творчих завдань, рефлексії, обговорення виконаних вправ.
- Використання критеріального оцінювання для завдань, спрямованих на інтеграцію стилістичного аналізу у практику вивчення частин мови.

Ця методика дозволяє зробити процес вивчення частин мови у старшій школі не лише ефективним, а й цікавим, допомагаючи учням розкрити багатство мовних можливостей у різних стилях спілкування.

Порівняння стилістичної функції частин мови в текстах різних стилів демонструє, як ті самі мовні елементи набувають різного забарвлення залежно від контексту. Нижче наведено приклади з аналізом функцій:

1. Іменники

Науковий стиль:

У тексті наукового стилю іменники використовуються для точності та узагальненості: *«Реакція між речовинами супроводжується виділенням тепла»*. Іменники *«реакція»*, *«речовини»*, *«тепло»* мають термінологічне значення, що підкреслює логічність викладу.

Художній стиль:

«Старезні дерева сумно шепотіли у тиші ночі». Іменники *«дерева»*, *«тишина»*, *«ніч»* створюють образність і настрій, додаючи емоційної глибини.

Офіційно-діловий стиль:

«У заяві необхідно зазначити мету звернення та особисті дані заявника».

Іменники «заява», «мета», «дані» підкреслюють чіткість і регламентованість.

2. Дієслова

Художній стиль:

«Шумить вітер, хвилює ниви, заливає землю теплим подихом».

Використовуються динамічні дієслова «шумить», «хвилює», «заливає», які надають тексту експресивності.

Науковий стиль:

«Під час експерименту було виявлено зміну температури середовища».

Дієслова «виявлено», «зміну» вживаються у формі пасивного стану, що надає тексту об'єктивності.

Публіцистичний стиль:

«Країна обирає шлях розвитку, долаючи труднощі». Дієслова «обирає»,

«долає» виражають дію в теперішньому часі, створюючи ефект залученості читача.

3. Прикметники

Художній стиль:

«Прозоре небо всіяне яскравими зорями». Прикметники «прозоре»,

«яскравими» описують ознаки об'єктів, надаючи тексту образності.

Офіційно-діловий стиль:

«Зазначена інформація є актуальною та достовірною». Прикметники

«актуальною», «достовірною» мають точне значення і позбавлені емоційності.

4. Займенники

Художній стиль:

«І тільки вона знала, що за горизонтом розгорнеться новий день».

Займенник «вона» створює інтригу, підкреслюючи невідомість.

Офіційно-діловий стиль:

«Кожен працівник повинен дотримуватися встановлених правил».

Займенник «кожен» має узагальнююче значення, що відповідає формальності.

5. Прийменники

Художній стиль:

«Сонце піднімалося з-за лісу, ллючи світло на долини». Прийменник «з-за» допомагає створити просторовий образ.

Науковий стиль:

«Дослідження проводилося на основі попередніх теоретичних розробок». Прийменник «на основі» виражає причиново-наслідковий зв'язок.

Ці приклади демонструють, як стиль тексту впливає на вибір частин мови та їхні функції, забезпечуючи відповідність змісту комунікативній меті.

Інтеграція стилістичного аспекту у процес вивчення частин мови сприяє формуванню мовленнєвої компетенції учнів та їхньому глибшому розумінню стилістичних функцій мовних засобів у текстах різних жанрів. Запропоновані методи та підходи забезпечують ефективне поєднання теоретичних знань із практичними навичками, розширюючи можливості учнів у використанні мови в реальних комунікативних ситуаціях.

3.2 Система вправ та розробки уроків

I. Вправи на заміну одного частиномовного засобу іншим зі збереженням смислу, але з акцентом на зміну стилю тексту.

1. Заміна іменників прикметниками

Завдання: Перетворіть текст, замінивши іменники прикметниками, щоб надати тексту більшого динамізму й відповідності художньому стилю.

Текст (науковий стиль):

Розв'язання задач потребує використання ефективних методів та обґрунтування результатів.

Перетворення (художній стиль):

Ефективні методи та обґрунтовані результати є ключем до успіху у вирішенні завдань.

2. Заміна дієслів іменниками

Завдання: Змініть текст, замінивши дієслова іменниками, для переходу до офіційно-ділового стилю.

Текст (публіцистичний стиль):

Люди виявляють ініціативу та пропонують нові ідеї для розвитку громади.

Перетворення (офіційно-діловий стиль):

Ініціатива та пропозиції щодо розвитку громади стали ключовими аспектами засідання.

3. Заміна прикметників дієприкметниками

Завдання: Змініть текст, замінивши прикметники дієприкметниками, щоб підкреслити процесуальність (науковий або публіцистичний стиль).

Текст (художній стиль):

Прекрасний захід сонця забарвив небо в червоні тони.

Перетворення (науковий стиль):

Захід сонця, забарвлений у червоні тони, є характерним явищем атмосферної оптики.

4. Заміна прислівників прикметниками

Завдання: Перетворіть текст із художнього стилю на науковий, замінивши прислівники прикметниками.

Текст (художній стиль):

Ця рослина швидко росте та дуже розгалужується.

Перетворення (науковий стиль):

Рослина є швидкоростучою та високо розгалуженою.

5. Заміна сполучників іншими частинами мови

Завдання: Замініть сполучники прикметниками або прийменниками, змінюючи стиль тексту на художній.

Текст (офіційно-діловий стиль):

У разі недотримання правил поведінки учасники будуть відсторонені від заходу.

Перетворення (художній стиль):

Поведінка, що порушує правила, призведе до відсторонення учасників від заходу.

6. Заміна займенників власними іменниками

Завдання: Замініть займенники іменниками, щоб зробити текст більш точним і офіційним.

Текст (публіцистичний стиль):

Вони вирішили спільно діяти, щоб досягти мети.

Перетворення (офіційно-діловий стиль):

Члени комітету ухвалили рішення про спільну дію для досягнення визначеної мети.

Запропоновані вправи допомагають учням зрозуміти, як частини мови впливають на стиль і комунікативну спрямованість тексту, розвивають вміння адаптувати текст до різних комунікативних ситуацій.

II. Мовленнєві ситуації, які можуть бути використані для добору стилістично відповідних засобів мовлення. Ці завдання спрямовані на розвиток мовленнєвих навичок і стилістичної чутливості учнів.

1. Рольова гра «Прес-конференція»

Ситуація:

Учні працюють у групах. Одна група грає роль журналістів, які задають питання (офіційно-діловий стиль), інша – роль представників творчої індустрії (художній або публіцистичний стиль).

Завдання: відповісти на питання з використанням відповідних стилістичних засобів.

Приклад питання:

Журналісти: *Як ви оцінюєте вплив сучасних технологій на літературну творчість?*

Представники індустрії: *Сьогодні технології є невіддільною частиною творчого процесу. Вони не лише прискорюють його, а й відкривають нові можливості, такі як створення електронних книг чи інноваційних форм літератури.*

2. Мовний квест «Врятуй стиль тексту»

Ситуація:

Учням дається текст, написаний у стилістично недоречній формі.

Завдання: відредагувати його так, щоб він відповідав зазначеному стилю (науковий, публіцистичний, художній тощо).

Зразок завдання:

Текст: *Хлопці ловлять рибу, а потім готують її на багатті. Це так круто, що у вас дух захоплює.*

Перетворення (науковий стиль): *Риболовля є популярним видом відпочинку, що передбачає активну взаємодію з природним середовищем. Після вилову риби учасники часто готують її на вогнищі.*

3. Ситуація «Листи різного стилю»

Ситуація:

Учні мають написати два варіанти листа: офіційного і неофіційного.

Тема листа: Подяка за допомогу в організації шкільного заходу.

Офіційний стиль:

Шановний Олександрє Івановичу! Щиро дякуємо Вам за вагомий внесок в організацію святкового концерту. Ваші зусилля значно сприяли успіху заходу.

Неофіційний стиль:

Друже, дякую за круту допомогу з концертом! Ти супер, усе було просто класно!

4. Рольова гра «Судова справа»

Ситуація:

Учнів ділять на групи: адвокатів, обвинувачів і свідків. Їхнє завдання – підготувати промови з використанням відповідного стилю (офіційно-діловий, нейтральний, розмовний).

Приклад завдання:

Адвокат повинен використовувати офіційно-діловий стиль:

Шановний суде, докази, надані захистом, свідчать про невинуватість підсудного. Прошу взяти до уваги наведені факти.

Свідок може використовувати розмовний стиль:

Ну, я точно бачив, що він тоді був удома. Ми якраз дивились футбол.

5. Мовний квест «Редактор журналу»

Ситуація:

Учням дається текст, і вони мають адаптувати його для різних стилів публікацій: новинного репортажу (публіцистичний стиль), блогу (розмовний стиль) і наукової статті (науковий стиль).

Приклад тексту:

Перший сніг цього року випав учора, створивши атмосферу справжньої зими.

Науковий стиль: *Атмосферні опади у вигляді снігу були зафіксовані в регіоні вперше за сезон, що свідчить про зниження середньодобової температури.*

Публіцистичний стиль: *Учора місто вкрилося першим снігом, який став символом приходу зими.*

Розмовний стиль: *Ура! Учора випав перший сніг, і тепер нарешті почалася зима!*

Такі ситуації допомагають учням зрозуміти стилістичну багатогранність мови та відпрацювати практичні навички адаптації текстів до різних комунікативних ситуацій.

III. Таблиця, яка ілюструє стилістичні особливості частин мови в різних текстах і стилях.

Частина мови	Функція в тексті	Художній стиль	Науковий стиль	Офіційно-діловий стиль	Публіцистичний стиль
Іменник	Номінація, створення образів	Використовуються образні, рідко вживані іменники (зоряний пил, гнів стихії).	Термінологія (гідросфера, біополімери).	Абстрактні поняття та канцеляризми (заява, договір).	Поєднання загальних і специфічних понять (герой, громада, відповідальність).
Прикметник	Характеристика предметів	Емоційно-експресивні форми (сумний вітер, незгасна любов).	Беземоційні, точні визначення (первинний, комплексний).	Офіційна, суха форма (поважний, належний, затвердження).	Яскраві, узагальнені характеристики (визначний, величний, народний).
Дієслово	Дія, процес	Дієслова метафоричним значенням (плаче дощ, б'ється серце).	Умовно-дійові форми (вивчати, досліджувати, застосовувати).	Стандартні формулювання (підписати, виконати, затвердити).	Активні дієслова, що викликають емоції (боротися, змінювати, надихати).
Прийменник	Зв'язок слів у реченні	Може використовуватися для створення ритміки чи стилістичного ефекту (за мною, для мрій).	Логічні прийменники (для, у зв'язку з).	Чітко регламентовані прийменники (відповідно до, згідно з).	Використовуються для логічного зв'язку (завдяки, через, після).
Займенник	Заміна іменників/прикметників	Підсилюють суб'єктивність (ми, вони, ніхто, кожен).	Уживаються рідко, лише у спеціалізованих контекстах (які, що, цей).	Мінімізується використання (вказаний, зазначений).	Часто вживані у зверненнях до читача (ми, ви, наші).
Числівник	Позначення кількості/порядку	Для конкретизації деталей (п'ять зірок, три шляхи).	Статистичні, точні числа (5%, 1:100, 2023 рік).	Юридично значущі форми (два примірники, п'ять робочих днів).	Для посилення переконливості (мільйони людей, тисячі звернень).

Використання:

На уроці: Учні аналізують текст певного стилю та виявляють, як частини мови впливають на сприйняття.

Для практичних вправ: Використовується під час заміни стилю тексту, аби підкреслити зміну частиномовних засобів.

Ця таблиця допомагає учням зрозуміти, як граматичні одиниці функціонують у різних комунікативних ситуаціях і стилях мовлення.

IV. Розробки уроків

1. Розробка уроку на тему: «Стилістичні функції прикметника»

Мета уроку:

- **Навчальна:** Поглибити знання про прикметник як частину мови, його граматичні особливості та стилістичні функції в текстах різних стилів.
- **Розвивальна:** Розвивати критичне мислення, мовленнєву культуру, уміння аналізувати мовні засоби у стилістичному контексті.
- **Виховна:** Формувати повагу до багатства й краси української мови, виховувати естетичний смак.

Очікувані результати:

- Учні зрозуміють стилістичну роль прикметників у текстах різних стилів.
- Зможуть добирати й використовувати прикметники залежно від стилю тексту.
- Навчатися створювати тексти з урахуванням стилістичних вимог.

Хід уроку

I. Організаційний момент

Привітання, перевірка присутніх.

Оголошення теми та мети уроку.

II. Актуалізація опорних знань

Бесіда:

- Що таке прикметник? Які його основні граматичні ознаки?
- Як прикметник взаємодіє з іменником?
- Пригадайте стилі мовлення. Як ви думаєте, чи змінюється роль прикметника залежно від стилю?

Аналіз прикладів:

Художній стиль: *«Блакитна далечінь розкинулася перед очима, вражаючи своєю неповторною красою».*

Офіційно-діловий стиль: *«На основі отриманих даних був складений узгоджений план заходів».*

Запитання: Як змінюється функція прикметника в цих прикладах?

III. Вивчення нового матеріалу

Міні-лекція: «Стилістичні функції прикметника».

- Художній стиль: Прикметники додають образності, емоційності, експресивності. Наприклад: *«сріблясті хвилі, теплий промінь сонця».*
- Науковий стиль: Прикметники точні, позбавлені емоційного забарвлення. Використовуються для класифікації, опису властивостей. Наприклад: *«прямий кут, низька температура».*
- Офіційно-діловий стиль: Прикметники допомагають формувати строгий, чіткий стиль. Наприклад: *«письмове звернення, офіційний документ».*
- Публіцистичний стиль: Поєднує елементи образності та логічності. Наприклад: *«видатний діяч, важливий крок».*

Демонстрація таблиці з прикладами стилістичних функцій прикметника.

Ця таблиця ілюструє, як службові частини мови виконують різноманітні стилістичні функції залежно від жанру тексту, сприяючи його структурній та емоційній виразності

Таблиця: Стилiстичнi функцiї прикметника

Стиль тексту	Приклади використання	Функція прикметника
Художній стиль	«Прозоре небо всіяне яскравими зорями»	Надає тексту образності, створює емоційний настрій.
Науковий стиль	«Розглянута концепція є фундаментальною для розуміння»	Забезпечує точність і об'єктивність опису.
Публіцистичний стиль	«Важливий момент в історії нашої країни»	Акцентує увагу на значущих аспектах, підкреслює актуальність.
Офіційно-діловий стиль	«Подана інформація є актуальною та достовірною»	Підкреслює чіткість і формальність викладу.
Розмовний стиль	«Ось такий дивний випадок трапився зі мною»	Відображає невимушеність, додає емоційності у спілкуванні.

IV. Закріплення знань

Практичне завдання 1: Аналіз текстів

Учитель пропонує учням тексти різних стилів (наприклад, уривки з казки, наукової статті, наказу, газетної статті). Завдання:

Визначити стиль тексту.

Знайти прикметники й пояснити їхню стилістичну функцію.

Практичне завдання 2: Трансформація тексту

Учитель пропонує уривок художнього тексту. Завдання:

Перетворити текст у науковий стиль, змінивши прикметники.

Обговорити, як змінилася функція прикметників.

Рольова гра:

Ситуація: Ви пишете оголошення. Уявіть, що це оголошення для:

- Художнього клубу.
- Наукової конференції.
- Офіційної установи.

Завдання: скласти 2-3 речення для кожного випадку, підкресливши прикметники.

V. Підсумок уроку

Рефлексія:

- Які стилістичні функції прикметника вам запам'яталися найбільше?

- Як знання про стилістичні функції прикметника допоможе в повсякденному житті?

Обговорення: У яких стилях прикметники використовуються найбільш емоційно? Чому?

VI. Домашнє завдання

- Виконати письмовий аналіз тексту улюбленого жанру, звернувши увагу на прикметники.
- Написати невеликий текст (6-8 речень) у художньому стилі з використанням яскравих прикметників.

Методи та прийоми

- Словесні: бесіда, пояснення.
- Практичні: аналіз текстів, мовні вправи, рольові ігри.
- Інтерактивні: робота в групах, колективне обговорення.

Цей урок спрямований на розвиток стилістичного чуття учнів та їхнього вміння аналізувати роль мовних засобів у текстах різних стилів.

2. Розробка уроку на тему: «Стилістичні функції службових частин мови»

Мета уроку:

- **Навчальна:** Поглибити знання про службові частини мови (прийменник, сполучник, частка) та їхню стилістичну роль у текстах різних стилів.
- **Розвивальна:** Розвивати вміння аналізувати стилістичну функцію мовних засобів у контексті, удосконалювати мовну чутливість.
- **Виховна:** Виховувати повагу до виразності й стилістичного багатства української мови.

Очікувані результати:

- Учні зрозуміють особливості вживання службових частин мови у текстах різних стилів.

- Навчаться аналізувати їхню стилістичну функцію.
- Зможуть коректно використовувати службові частини мови для досягнення стилістичної виразності у власних висловлюваннях.

Хід уроку

I. Організаційний момент

Привітання, перевірка присутніх.

Оголошення теми, мети й очікуваних результатів.

II. Актуалізація опорних знань

Бесіда:

- Що ви знаєте про службові частини мови? Чому їх називають службовими?
- Назвіть основні службові частини мови.
- Як ви думаєте, чи впливають вони на стиль тексту?

Аналіз прикладів: Учням пропонуються речення різних стилів:

«Відповідно до рішення комісії, було затверджено новий порядок проведення заходу» (офіційно-діловий стиль).

«І тут, серед дикої природи, знову спливли в пам'яті всі її теплі слова» (художній стиль).

«Тому я вважаю, що це має стати нашим пріоритетом» (публіцистичний стиль).

Завдання: Знайти службові частини мови, визначити їхню функцію, пояснити, як вони впливають на стиль.

III. Вивчення нового матеріалу

Міні-лекція «Стилістичні функції службових частин мови»:

Прийменники:

Офіційно-діловий стиль: згідно з, відповідно до – чіткість, однозначність.

Художній стиль: посеред, довкола – емоційність, образність.

Сполучники:

Науковий стиль: отже, тому що, адже – логічність, зв'язність.

Художній стиль: і, але, та – ритмічність, інтонаційна виразність.

Частки:

Розмовний стиль: же, навіть, он – емоційність.

Публіцистичний стиль: лише, тільки – акцентування.

Демонстрація таблиці, яка показує стилістичну функцію службових частин мови в різних стилях.

Таблиця: Стилiстична функцiя службових частин мови

Службова частина мови	Стиль тексту	Приклади використання	Стилiстична функцiя
Прийменник	Художній стиль	«Вiтер вiяв з-за гори, несучи пахоцi трав»	Створює просторові, часові образи, додає художньої виразності.
	Науковий стиль	«Експеримент проводився на основi отриманих даних»	Виражає логічні зв'язки, забезпечує точність викладу.
	Офіційно-діловий стиль	«Документ подано згiдно з установленими правилами»	Забезпечує чіткість і регламентованість тексту.
Сполучник	Художній стиль	«Небо було тихим, а мiсяць плив у своїй самотностi»	Додає емоційності, допомагає створювати плавність тексту.
	Науковий стиль	«Дослiдження було складним, але результативним»	Забезпечує логічний перехід між думками, послідовність викладу.
	Публіцистичний стиль	«Ми прагнемо змін, тому дiємо активно»	Створює переконливість і динамічність тексту.
Частка	Художній стиль	«Хiба це не найкращий день у твоєму життi?»	Додає експресивності, виражає емоційне ставлення автора.
	Публіцистичний стиль	«Це справдi важливий крок у нашої iсторії»	Підкреслює значущість, додає емоційного забарвлення.
	Розмовний стиль	«Та це ж очевидно!»	Підсилює емоційність, робить текст невимушеним.

Ця таблиця демонструє стилістичні функції прийменників, сполучників і часток, які залежать від контексту та жанру тексту, підкреслюючи їхній внесок у виразність і комунікативну функцію мовлення.

IV. Закріплення знань

Практичне завдання 1: Аналіз тексту

Учитель пропонує учням текст, наприклад:

Офіційний документ (витяг із наказу).

Художній опис природи. Завдання: Знайти прийменники, сполучники, частки. Визначити їхню стилістичну роль.

Практичне завдання 2: Трансформація тексту

Уривок із художнього тексту потрібно переписати у науковому стилі, змінюючи службові частини мови. Обговорити, як змінилася стилістична виразність.

Мовний квест:

Учні об'єднуються у групи, кожна отримує завдання: скласти текст певного стилю (офіційного, художнього, публіцистичного) з використанням службових частин мови.

V. Підсумок уроку

Рефлексія:

- Яка службова частина мови найчастіше виконує стилістичну функцію?
- Як стиль тексту впливає на вибір мовних засобів?

Обговорення прикладів із завдань.

VI. Домашнє завдання

- Написати текст на тему «Моя улюблена пора року» у художньому стилі, звернувши увагу на використання службових частин мови.
- Виконати вправу: замінити службові частини мови у тексті (на вибір учня) та пояснити, як це вплинуло на стиль.

Методи та прийоми

- Словесні: пояснення, бесіда.
- Практичні: аналіз текстів, мовні вправи, робота з таблицею.
- Інтерактивні: групові завдання, мовний квест.

Цей урок спрямований на розвиток мовної культури учнів, їхніх умінь аналізувати й використовувати службові частини мови залежно від стилю тексту.

Отже, запропонована система вправ і методичних прийомів сприяє розвитку стилістичної чутливості учнів, навчає адаптувати мовні засоби до різних комунікативних ситуацій і стилів. Це формує у школярів вміння аналізувати мовні явища, розширює їхні творчі та мовленнєві навички.

Висновки до третього розділу

Інтеграція стилістичного аспекту у процес навчання морфології старшокласників дозволяє не лише поглибити знання учнів про граматичну структуру української мови, але й усвідомити її стилістичну багатогранність. Застосування комбінованих методик, таких як текстоцентричний аналіз, рольові ігри та мовні вправи, сприяє розвитку мовленнєвих і творчих навичок школярів.

Вкраплення стилістичних завдань дає можливість учням навчитися адаптувати текст до конкретного стилю, усвідомлювати взаємозв'язки між частинами мови та їхнім комунікативним значенням. Розробка завдань на трансформацію текстів і порівняння стилів забезпечує ефективне поєднання теорії та практики, формуючи готовність до використання мовних знань у реальних ситуаціях.

Запропонований підхід до вивчення морфології зосереджений на формуванні мовної культури учнів, розвитку критичного мислення та творчого потенціалу, що робить навчання української мови цікавим, сучасним і максимально наближеним до потреб учнів.

ВИСНОВКИ

У результаті виконаної роботи ми дійшли певних висновків та узагальнень. Зокрема було встановлено, що стилістичний аспект викладання української мови є важливим компонентом сучасної мовної освіти. Особливу увагу у нашому дослідженні було приділено аналізу частин мови, зокрема їхній ролі у створенні стилістичного забарвлення текстів. Це дозволяє не лише засвоїти мовні норми, але й розвивати навички адаптації мовних засобів до різних стилів і жанрів мовлення, що є особливо важливим в умовах інтеграції української мови у контекст світових освітніх стандартів.

Встановлено, що стилістичні функції іменників, прикметників, дієслів і службових частин мови у різних комунікативних ситуаціях відіграють важливу роль у формуванні змісту, структури та емоційного забарвлення тексту. Вивчення цих функцій не лише поглиблює знання учнів про граматичні категорії, але й сприяє формуванню критичного мислення, здатності аналізувати та створювати тексти різних жанрів.

Запропонована методика навчання української мови в старшій школі базується на інтеграції стилістичного аспекту у вивчення морфології. Вона передбачає використання інтерактивних методів, таких як мовні квести, рольові ігри та завдання на трансформацію текстів. Особливе місце відведено текстоцентричному підходу, який дозволяє учням не лише засвоїти теоретичні знання, але й успішно застосовувати їх на практиці. Це сприяє формуванню мовленнєвої компетенції учнів, їхній підготовці до реальних комунікативних ситуацій.

Проведене дослідження підкреслює важливість зв'язку між теоретичними знаннями та практичними навичками у процесі навчання мови. Інтеграція стилістичних завдань до навчального процесу дозволяє учням глибше усвідомити функції мовних одиниць у текстах різних стилів. Вони навчаються ефективно використовувати мовні засоби для досягнення певного

комунікативного ефекту, що підвищує їхню мовну культуру та здатність до творчого самовираження.

Окремо було розглянуто значення історико-лінгвістичного підходу у викладанні морфології. Знання про еволюцію граматичних норм та змін у функціях частин мови допомагають учням краще зрозуміти сучасні мовні явища, підвищують їхню грамотність і зменшують кількість помилок у письмовому та усному мовленні.

Дослідження має значний практичний потенціал. Методичні рекомендації можуть бути впроваджені у викладання української мови в школах, що дозволить зробити процес навчання цікавим, змістовним і максимально адаптованим до потреб учнів. Вони сприяють підготовці мовно компетентних особистостей, здатних ефективно використовувати мову в різних сферах життя.

Результати роботи підкреслюють доцільність подальших досліджень у цьому напрямі. Зокрема, інтеграція стилістичного підходу може бути поширена на інші аспекти мовознавства, такі як синтаксис чи фразеологія. Також доцільним є вивчення його впливу на формування міжкультурної комунікації в умовах глобалізації.

Отже, дослідження демонструє важливість поєднання теорії та практики у процесі навчання мови. Воно сприяє не лише засвоєнню знань, але й формуванню цілісної мовної особистості, здатної до творчого мислення та самовираження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексюк А. М. Загальні методи навчання в школі. 2-е вид. переробл. і доповн. Київ: Рад.шк., 1981. 206с.
2. Бакум З. П. Інноваційні технології в навчанні рідної мови. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка: збірник наукових праць*. Київ : Університет. 2007. Випуск 8. С.59 – 65.
3. Бакум З. П. Модернізація методів навчання української мови. *Складні питання вузівського курсу української мови: збірник наукових праць*. Кривий Ріг. 2002. С. 6 – 10.
4. Бакум З. Навчання української мови в старшій школі: реалії та перспективи. *Рідна школа*. 2010. № 7–8. С.57–60.
5. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови: нариси із словозміни та словотвору. Ужгород : Закарп. обл. вид-во, 1960. 416 с.
6. Біляєв О.М. Вправи в навчанні мови. *Українська мова і література в школі*. 2004. № 6. С. 2 – 5.
7. Біляєв О. М. Лінгводидактика рідної мови: навч.-метод. посіб. Київ: Генеза, 2005. 180 с.
8. Біляєв О. М. та ін. Методика вивчення української мови в школі. Київ, 1987. URL: <http://www.wikiwand.com/uk/> (Дата звернення – 29.08.2024 р.) .
9. Біляєв О. М., Симоненкова Л. М., Скуратівський Л.В., Шелехова Г.Т. Навчання української мови в 10 – 11 класах: посібник для вчителя. Київ: Освіта, 1998. 143с.
10. Бондаренко Н. Методи навчання української мови крізь призму компетентнісного підходу. *Дивослово*. 2013. №12. С. 2–7.

11. Бондаренко Н. Правописні поняття як базові у формуванні правописної компетентності учнів. *Українська мова і література*. 2012. №6. С. 8–13.
12. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови /за ред. І. Вихованця. Київ: Пульсари, 2004. 400 с. 44
13. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ: Наук. думка, 1988. 256 с.
14. Глузман О. В. Базові компетентності: сутність та значення в життєвому успіху особистості. *Педагогіка і психологія*. 2009. № 2. С. 51–60.
15. Голуб Н. Категорійний апарат сучасної української лінгводидактики: проблеми і перспективи. *Дивослово*. 2013. № 6. С. 14–18.
16. Голуб Н. Методичні рекомендації щодо навчання української мови в умовах компетентнісного підходу. *Дивослово*. 2013. №9. С. 2–7.
17. Голуб Н. Ознаки компетентності мовної особистості учня. *Вісник Прикарпатського національного університету. Серія: Педагогіка*. Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського нац. ун-ту. 2013. Випуск XLVIII. С. 114–120.
18. Горошкіна О.М. Лінгводидактичні засади навчання української мови в старших класах природничо-математичного профілю: монографія. Луганськ: Альма-матер, 2004. 362 с.
19. Горошкіна О. М. Лінгводидактичний потенціал підручника української мови. *Українська філологія: теоретичні та методичні аспекти вивчення: збірник праць науково-практичних читань до 80-річчя Г.Р. Передрій*. Черкаси: Брама-Україна. 2005. С. 86– 90.
20. Горошкіна О., Колесникова Є. Українська мова: Зошит-посібник для 10 класу. 2-ге вид., доп., переробл. Луганськ: Шлях, 2002. 64с.

21. Горошкіна О. М. Методика навчання української мови в загальноосвітніх навчальних закладах III-го ступеня природничо-математичного профілю: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. 2005. 369 с.
22. Горошкіна О. Особливості використання інтерактивних методів навчання української мови в старших класах. URL: <http://vuzlib.com/content/view/166/84/> (Дата звернення - 12. 09. 2024 р.).
23. Горошкіна О. Оптимізація самостійної роботи студентів-філологів у процесі вивчення мовознавчих та лінгводидактичних дисциплін. *Українська мова і література в школах України*. 2016. № 10. С. 3 – 7.
24. Горошкіна О. М. Підходи до вивчення української мови в школах природничо-математичного профілю. *Освіта на Луганщині*. 2003. № 1. С. 72– 77.
25. Горошкіна О. Підручник як засіб формування соціокультурної компетенції учнів. *Вісник Луганського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки: збірник наукових праць*. 2010. № 22 (209). Ч. II. С. 183 – 189.
26. Горошкіна Олена. Роль шкільного підручника в реалізації компететнісного підходу до навчання української мови учнів ліцею. *Українська мова і література в школі*. 2018. № 3. С. 2-7.
27. Горошкіна Олена. Сучасний підручник української мови як освітньо-розвивальне середовище. *Українська мова і література в школі: науково-методичний журнал*. 2016. N 4. С. 11-14.
28. Горошкіна О., Попова Л. Українська мова: зошит-посібник для 11 класу. 2-ге вид., доп., переробл. Луганськ: Шлях, 2003. 64с.
29. Горошкіна О.М. Формування мовної особистості учня. Луганськ: СПД Рєзніков В.С., 2009. 304с.

30. Горпинич В. О. Морфологія української мови: підручник для студентів вищих навч. закладів. Київ: Академія, 2004. 335 с.
31. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія. Донецьк: Дон НУ, 1996. 437с.
32. Караман О. В., Кадоб'янська Н. М. Використання комп'ютерних технологій у підвищенні пунктуаційної грамотності старшокласників. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка: збірник наукових праць*. Київ: КМПУ імені Б.Д. Грінченка, 2007. № 7. С. 118-126.
33. Караман С. О. Інформаційний ресурс тексту як засіб формування толерантної особистості старшокласника профільної школи. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 8: Філологічні науки: збірник наукових праць*. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2014. С. 279–288.
34. Караман С.О. Загальне мовознавство: курс лекцій. Ч. 1. 2-ге вид., перероб., допов. Київ: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2004. 236 с.
35. Караман С. Зміст і технологія навчання української мови в гімназії: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.02 / / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. Київ, 2000. 425 с.
36. Караман С.О. Лінгводидактичні основи поглибленого вивчення української мови в середній школі: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 1993. 24с.
37. Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. освіти. Київ: Ленвіт, 2000. 272 с.
38. Караман С. О. Проблема підручникотворення для профільної школи у науковому полі української лінгводидактики. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Проблеми граматики і лексикології української мови: збірник наукових праць. Серія 10*. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. С. 202–207.

39. Караман С., Тихоша В. Технологія створення підручників і посібників для поглибленого вивчення української мови в гімназії. *Дивослово*. 2000. № 4. С. 36 – 38.
40. Карпенко Ю. О. Ще раз про критерії виділення частин мови. *Мовознавство*. 2001. № 3. С. 76-80.
41. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Київ: Академія. 1999. 288с.
42. Крижанівська О. І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматики: навчальний посібник. Київ: Академія. 2010.
43. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови. *Морфологія*. Видання друге, уточнене й доповнене. Вінниця: Поділля-2000. 2003. 463 с.
44. Лукач С.П. Бесіда на уроках мови: посіб. для вчит. Київ: Рад.шк., 1990. 112с.
45. Лучик А. А. Природа і статус еквівалентів слова в мовній системі. *Мовознавство*. № 5. С. 95-99.
46. Мацько Л., Ковалик І., Плющ М. Методика лінгвістичного аналізу тексту. Київ: Вища школа, 1984. 434с.
47. Мацько Л. І. Компетентнісні підходи і програмні засади в навчанні української мови у 10-12 класах середньої школи: профіль – українська філологія. Українська мова в освітньому просторі: навч. посіб. для студ.-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр». Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. С. 44–59.

48. Мацько Л. Українська мова в кінці XX століття. Зміни в лексиці. *Дивослово*. 2000. № 4. С. 15–20.
49. Мельничайко В. Лінгвістичний аналіз художнього тексту: завдання і методи. Теорія і практика літературного аналізу художнього тексту. Тернопіль: Лілея, 1997. С. 26 – 60.
50. Мельничайко В. Я. Українська мова: довідник для учнів 5–11 класів та абітурієнтів: навч. посіб. Тернопіль: навчальна книга. Богдан, 2008. 368 с.
51. Ожоган В. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови . Київ, 1997. 230 с.
52. Олійник А. Дидактичний матеріал з морфології. *Українська мова і література в школі*: науково-методичний журнал. Київ, 2019. №5. С.20 – 25.
53. Пентилюк М. І. Текст як основа формування риторичних умінь і навичок учнів. *Українська мова і література в школі*. 2008. №1. С.2-7.
54. Пентилюк М. І., Нікітіна А.В., Горошкіна О.М. Концепція когнітивної методики навчання української мови. *Дивослово*. 2004. № 8. С. 5–9.
55. Пентилюк М. І., Караман С. О. та ін. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / за ред. М. І. Пентилюк. Київ: Ленвіт, 2000. 264 с.
56. Пентилюк М. Лінгводидактичні перспективи навчання української мови в системі профільної освіти. *Українська мова і література в школах України*. 2014. № 4. С. 18 – 24.
57. Пентилюк М. І., Окуневич Т. Г. Методика навчання української мови в середніх навчальних закладах у таблицях і схемах: навч. посібник. Київ: Ленвіт, 2010. 136 с.

58. Плющ М. Я., Бевзенко С. П., Грипас Н. Я. та ін. Сучасна українська літературна мова: підручник. Київ: Вища школа, 2001. 430с.
59. Полінок О. Формування граматичної компетентності учнів 10 класу з використанням методу проєктів у процесі навчання української мови: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2018. 23с.
60. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс: посіб. для студентів пед. університетів та інститутів / кол. авторів за ред. М.І.Пентиліук. К.: Ленвіт, 2011. 366с.
61. Практикум з методики навчання мовознавчих дисциплін у вищій школі: навч. посіб. О. М. Горошкіна, С. О. Караман, З. П. Бакум, О. В. Караман, О.А. Копусь / за ред. О. М. Горошкіної та С. О. Карамана. Київ: АКМЕ ГРУП, 2015. 250с.
62. Програма «Українська мова. 10–11 класи. Рівень стандарту» (зі змінами, затвердженими наказом 233 МОН від 14.07.2016 № 826). Київ, 2016. 48 с.
63. Програми для середніх загальноосвітніх закладів. Рідна мова. 5 – 11 класи. *Дивослово*. 2001. №8. С.24 – 50.
64. Словник лінгвістичних термінів / Д.Ганич, І.Олійник. Київ: Вища школа, 1985. 360 с.
65. Сухомлинський В.О. Сто порад учителеві. Київ: Радянська школа, 1988. 304 с.
- Сухомлинський В.О. Джерело Невмирущої Криниці: лист до словесника. *Літературна Україна*. 1970. 45с.
66. Сучасна українська літературна мова: підручник / за ред. М. Я. Плющ. 5-те вид., стер. Київ: Вища школа, 2005. 430 с.

67. Шелехова Г. Зміст і структура оновленої програми з української мови для основної школи крізь призму сучасних підходів. *Українська мова і література в школі*. 2013. № 2. С. 38–59.
68. Шелехова Г. Сучасний підручник української мови як засіб формування комунікативної компетентності старшокласників. *Українська мова і література в школі*. 2011. № 6. С. 19–22.
69. Шелехова Г. Теоретичні аспекти формування мовленнєвої компетентності учнів 5–7 класів у процесі сприймання усних і письмових текстів. *Українська мова і література в школі*. 2012. № 4. С. 20–24.
70. Шелехова Г. Урахування сучасних підходів до навчання української мови учнів 8–9 класів ЗНЗ. *Українська мова і література в школі*. 2015. №2. 64 с. С. 2–7.
71. Шкільник М. М. Проблемний підхід до вивчення частин мови: посіб. для вчителів. Київ: Радянська школа, 1986. 136 с.